

O`ZBEKSTAN RESPUBLİKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLI
BİLIMLENDİRİW MİNİSTRLİGİ

ÁJİNİYAZ ATINDAG`I NO`KIS MÁMLEKETLİK PEDAGOGİKALIQ
İNSTITUTI

«Pedagogika» fakul`tetı

Pedagogika kafedrası

_____ pedagogika hám psixologiya tálim bag`darınıń 4 «d»kurs
talabası Biysekova Sarbinaz Tolebaevnanıń

PITKERIW QÁNIGELIK JUMISI

**Tema: «Ulıwmainsanıy hám milliy hám tarixiy qadriyatlar arqalı jaslardı
ruwxıy ádep-ikramlıqqa tárbiyalaw máseleleri» .**

Talaba:

_____

imza

Bisekova Sarbinaz

Ilimiy basshi:

_____

imza

Allayarov Muratbay

Kafedra basligi:

_____

imza

Pazilova Meruert

No`kis - 2018 j.

MAZMUNI:

Kirisiw.....3

I-BAP. «Oqıwshılarda ulıwmainsanıy, milliy hám ruwxıy ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı qálıplestriwdiń pedagogikalıq tiykarları

1.1. «Qaraqalpaq xalıq dástanları arqalı oqıwshılarda ruwxıy ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı qálıplestriwdiń áhmiyeti.....7

1.2. Ulıwmainsanıy hám milliy qádiriyat`lardı qálıplestiriwdiń jolları.....11

1.3. Oqıwshılardı milliy qádiriyatlarımız arqalı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw.....22

2-BAP. «Qaraqalpaq xalıq dástanları arqalı oqıwshılarda ruwxıy qádiriyatlardı qálıplestiriwdiń jolları

2.1. Qaraqalpaq xalıq dástanlarınıń tárbiyalıq imkániyatları.....27

2.2. Tálim-tárbiya jumislarında milliy qádiriyatlardı qálıplestiriw máseleleri.....29

2.3. Sabaqtan tıs jumislarda xalıq dástanları hám erteklerdi u`yreniwdiń tárbiyalıq tásiri 32

Juwmaqlaw.....50

Paydanılǵ`an ádebiyatlar 51

KİRİSİW

**Temaniń aktuallıg`ı.** Mámleketimizde ruwxıy qadriyatlarg`a bolg`an mu`násebet jańasha ko`rinis aldı. Sonday eken ,jámiyetti ruwxıy jaqtan jańalaw házirgi waqıtta jedellik penen ámelge asırılmaqta. Erkin demokratiyalıq jámiyette ruwxıy jaqtan bay bolg`an áwladtı tárbiyalaw baslı orınlardan biri bolıp tabıladı. Házirgi waqıtta xalıq bilimlendiriw tarawında oqıwshılardı hár tárepleme rawajlang`an, salamat insan etip tarbiyalaw máselelsi áhmiyetli bolıp tabıladı. Mámleketimizde tálim-tárbiya protsessine ayırıqsha itibar qaratıldı. Sabaq protsessinde xalqımızdıń milliy u`rp-ádet, qadriyatlarınan paydalanıwg`a keń mu`mkinshilikler jaratıldı.

Respublikamızda xalıq bilimlendiriw tarawında tu`pkilikli o`zgerisler ámelge asırıldı. Hu`kimetimiz tárepinen qabıl etilgen Kadrlar tayarlaw milliy bag`darlamasınıń tolıq iske asırılıwında pedagoglardıń roli ayırıqsha. Sebebi, keleshek áwladtı turmısqa tayarlaw hám tayarlaw wazıypası ju`kletilgen. Sonday eken hár bir xalıq bilimlendiriw xızmetkeri jetiliskeń áwladtı tárbiyalawda o`z u`lesin qosıwı kerek. Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde oqıwshılar barlıq pánler boyınsha tıyanaqlı bilim aladı hám sol boyınsha konlikpelerge iye boladı. Balalardı turmısqa tayarlawda ádep-ikramlılıq tárbiyasınıń áhmiyeti og`ada ullı. Oqıwshılarg`a ádep-ikramlılıq, ruwxıyılıq haqqında belgili bir tu`sinikler beriw ushın xalıqlıq tárbiya usıllarınan paydalang`an maqul keledi. Xalqımız ázelden balalardıń ádep-ikramlılıg`ına u`lken itibar bergen. Bul máseleler qaraqalpaq xalıq pedagogikasında da o`z ornın tapqan. Bul boyınsha xalıq awızeki doretplerinde ko`plegen shıg`arımalarıdı ko`riwimizge boladı. Uzliksiz tálim protsessinde qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń u`lgilerien paydalanıw o`zininń unamlı nátiyjesin beredi.

Házirgi qurıp atırg`an jámiyetimiz erkin demokratiyalıq jámiyet bolıp esaplanadı. Onda hár bir adam o`z ornına iye bolıwı kerek. bunıń ushın ol dáslep bilm hám tárbiya alıp beligili bir kásip iyesi bolıwı kerek. Bazar ekonomikası

dáwirinde hár bir adam o`ziniń imkaniyatları boyınsha háreket etedi. Jaslarımızdı tek baylıq arttırıwg`a emes al olarda ádep-ikramlılıqtı, ruwxıy du`nyanı bayıtıw máselesi aktual` bolıp tabıladı.

Balalardı ázelden ádeplilikke u`yretiw ápiwayı nárselerden baslanıwı kerek. Xalqımız bala tárbiyasında miynet tárbiyasına u`yretiwdiń usılların miyras etip etip qaldırg`an. Ol boyınsha xalqımızda naqıl-maqallar do`regen. Bulardıń mag`anasın balalrag`a tu`sindirchek, tálım tárbiya islerinde joqarı nátiyjelerge erisemiz. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasında miynet arqalı balalarda ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawg`a ayırıqsha itibar berip kelgen. Ádep-ikramlılıq máselesi biziń Orta Aziya xalıqlarında ju`dá u`lken itibar berilgen. Sebebi, jası u`lkenlerdi sıylaw, olardı hu`rmet etiw barqulla jas áwladqa tárbiya protsessinde sanasına sińdirilip kelinggen.

Qaraqalpaq xalıq pedagogıkası boyınsha respublikamızda pedagog alımlarımızdan J.Urınbayev, U.Alewov, A.Alımov, A.Fazılov, 1.Tájimuratovlar shug`ıllandı. İlimpazlardıń miynetlerinde xalıq pedagogkasınıń tálım tárbiya protsessindegi áhmiyeti ayıp o`tildi.

Baslawısh klasslarda «Ádepnama» sabaqlıg`ın oqıtıw máselesi boyınsha akademik J.Bazarbayev, J.Qayırbayevlar shug`ıllandı. Olar baslawısh klasslarda balalarg`a ádep-ikramlılıqtı u`yretiw máselelerine anıqlıq kirgizip, ol boyınsha sabaqlıqlar islep shıqtı hám olar mekteplerde u`yrenilmekte.

Qaraqalpaq xalıq awızeki do`retpesindegi pedagogikalıq imkaniyatlardı izertlew házirgi ku`nniń aktual` máselelerinden bolıp tabıladı. Awızeki do`retpelerdi pedagogikalıq jaqtan u`yreniw olar boyınsha tiyisli metodikalıq qollanbalar jaratıw pedagog-alımlarımız aldında turg`an u`lken jumıslardan biri bolıp sanaladı.

Biz joqarıdag`ı ayılğ`an pikirlerdi esapqa ala otırıp, pitkeriw qánigelik jumısın xalıq pedagogikasındag`ı ádep-ikramlılıq tárbiyasına baylanıslı usıllardı u`yreniwdi, olardı bala tárbiyasında qollanıwdı izertlewdi o`z aldımızg`a maqset etip qoydıq.

Ízertlewdiń maqseti - ulıwma insanıy hám milliy qádiriyatları arqalı oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw hám izertlew nátiyjesi boyınsha mug`allimlerge hám tárbiyashılarg`a metodikalıq jaqtan usınıslar beriw bolıpm tabıladı.

Ízertlew jumısınıń ob`ekti - oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw protsessi.

Ízertlewdiń predmeti - qaraqalpaq xalıq milliy qádiriyatları hám ulıwmainsanıy qádiriyatlar.

Ízertlewdiń metodologiyalıq tiykarları- O`zbekstan hám Qaraqalpaqstan respublikası «Bilimlendiriw haqqındag`ı» Nızamı, Kadrlar tayarlawdıń milliy bag`darlaması, Milliy g`árezsizlik ideyası , tiykarg`ı tu`sinikler hám printsipler, «2004-2009 jıllarda mektep bilimlendiriwın rawajdlandırıwdıń ulıwma milliy mámleketlik bag`darlaması, Prezidentimizdiń tálim-tárbiyag`a baylanıslı pármanları, Ministrler Kabinetiniń qararları, sonıń menen birge tanıqlı alım-pedagoglardıń hám Shıg`ıs danıshpanlarınıń bala tárbiyası hám ádep-ikramlılıq haqqındag`ı pikirleri, ideyaları tiykar bolıp xızmet etedi.

Ízertlew metodları - Pedagogikalıq, psixologiyalıq, metodikalıq ádebiyatları u`yreniw hám analiz etiw, teoriyalıq analiz, bilimlendiriw protsessin baqlaw.

**Ízertlewdiń ilimiy jańalıg`ı** - oqıwshılardı milliy qádiriyatlarg`a tárbiyalawda qaraqalpaq xalıq pedagogikasındag`ı usıllar jańasha talap dárejesinde izertlenip ol boyınsha tárbiyashı-mug`allimlermizge tiyisli usınıslar berildi. Milliy qádiriyatlar arqalı ruwxıy ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw boyınsha jańasha bag`darda qaraqalpaq xalıq pedagogikasındag`ı usıllar jetilistirildi.

Ízertlewdiń teoriyalıq áhmiyeti -qaraqalpaq xalıq dástanları arqalı milliy qádiriyatlardı qáliplestiriw, tárbiyalaw máseleleri teoriyalıq jaqtan dálillenip , o`ziniq tastıyig`ın taptı. Ondag`ı bildirilgen pikirler teoriyalıq jaqtan izertlenip, jaslar tárbiyasında o`ziniń unamlı tásirin tiygizetug`ınlıgı anıqlandı.

Ízerlewdiń ámeliy áhmiyeti - Pitkeriw qánigelik jumısınıńda sáwlelendirilgen teoriyalıq hám ámeliy pikirlerdi ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, orta arnawlı bilmilendiriw tarawlarında qollanıw mu`mkin.

Ízerlediń isenimliliği hám negizlengenligi- izerlew dáwirinde paydalanılǵan usılardıń qolaylılıǵı, isenimliliği , pedagogikalıq tájiriybe sınaw jumıslarınıń nátiyjeliligi menen negizlenedi.

Pitkeriw qánigelik jumısınıń du`zilisi. Jumıs tiykarınan jumıstıń ulıwma sıpatlaması, kirisiw, eki bab, juwmaqlaw, paydalanılǵan ádebiyatlar diziminen ibarat.

1-BAP. Oqıwshılarda ulıwmainısanıy, milliy hám ruwxıy ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı qálıplestriwdiń pedagogikalıq tiykarları

1.1. «Qaraqalpaq xalıq dástanları arqalı oqıwshılarda ruwxıy ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı qálıplestriwdiń áhmiyeti

Qaraqalpaq ádebiyatı keń imkániyatlarg`a iye. Qaraqalpaq xalıq dástanlarınıń tárbıyalıq imkániyatları og`ada u`lken. Ju`zden aslam dástanlar bar. Olardı pedagogikalıq jaqtan izertlew pedagogika páni aldında turg`an u`lken islerden biri bolıp tabıladı. Solay eken bu`gingi ku`ni dástanlardıń pedagogikalıq imkániyatların ashıp beriw dáwir talabı bolıp tabıladı. O`ytkeni dástanlarda ruwxıy qádiriyatlar , ádep-ikramlılıqqqa tárbıyalaw máselesi keń jarıtılğ`an. Pikeriw qánigelik jumısında usı qádiriyatlardı ashıp beriwge háreket ettik. Ko`pshilik dástanlar jaslardı qaharmanlıqqa mehir muhabatqa , o`ńz eldin su`yiwge, doslıqqa adamgershilik tárbıyasına jetekleydi. Qaraqalpaq dástandları u`sh toparg`a bo`linedi. qaharmanlıq dástanları, ashıqlıq dástanları, ariyxıy dástanlar bolıp. Máselen Alpamıs, Qoblan, Qırıqqız qaharmanlıq, Gárip ashıq, Yusup-Zuleyxa ashıqlıq dástanlar, Sháryar, Ershora tariyxıy dástanar bolıp tabıladı.

Qaharmanlıq dástanlarındag`ı obrazlar xalıqtıń arzıw tilekleri bolıp tabıladı. Olar o`z elingín g`árezsiz, tınısh jasawın qáleydi. Jaslardı sol bag`darda tárbıyalaydı.

Mine usılardan kelip shıg`ıp otırıp, házirgi ku`nde tárbıya protsessin qalay etip sho`lkemlestiriw máselesin hár bir mug`allim oylanıp alıp barıwı tiyis.

Respublikamızdıń gárezsizlikke erisiwi menen xalıq bilimlendiriw tarawında tu`pkilikli o`zgerisler ámelge asırıldı. Hu`kimetimiz tárepinen qabıl etilgen Kadrlar tayarlaw milliy bag`darlamasınıń tolıq iske asırılıwında pedagoglardıń roli ayırıqsha. Sebebi, keleshek áwladtı turmısqa tayarlaw hám tayarlaw wazıypası ju`kletilgen. Sonday eken hár bir xalıq bilimlendiriw xızmetkeri jetiliskeń áwladtı tárbıyalawda o`z u`lesin qosıwı kerek. Jaqında

qabil etilgen «2004-2009 jillarda mektep bililendiriwin rawajlandırıwdıń mámleketlik ulıwmammilliy bag`darlaması» tálim-tárbiya tarawınıń bazasın jaqsılaw ushın u`lken u`lesler qospaqta. Mek`teplerimiz jańa zaman talaplarına say qurılmaqta. Bunda keleshek jas áwladlarımız tálim-tárbiya almaqta. Oqıwshılarda házirgi zamanımızg`a say ádep-ikramlılıq mu`násebetlerdi qalıplestiriw zárur. Házirgi qurıp atırg`an jámiyetimiz erkin demokratiyalıq jámiyet bolıp esaplanadı. Onda hár bir adam o`z ornına iye bolıwı kerek. bunıń ushın ol dáslep bilm hám tárbiya alıp beligili bir kásip iyesi bolıwı kerek. Bazar ekonomikası dáwirinde hár bir adam o`ziniń imkaniyatları boyınsha háreket etedi. Jaslarımızdı tek baylıq arttırıwg`a emes al olarda ádep-ikramlılıqtı, ruwxıy du`ńyanı bayıtıw máselesi aktual` bolıp tabıladı.

Balalardı ázelden ádeplilikke u`yretiw ápiwayı nárselerden baslanıwı kerek. Xalqımız bala tárbiyasında miynet tárbiyasına u`yretiwdiń usılların miyras etip etip qaldırg`an. Ol boyınsha xalqımızda naqıl-maqallar do`regen. Bulardıń mag`anasın balalrag`a tu`sindirchek, tálim tárbiya islerinde joqarı nátiyjelerge erisemiz. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasında miynet arqalı balalarda ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawg`a ayırıqsha itibar berip kelgen. Ádep-ikramlılıq máselesi biziń Orta Aziya xalıqlarında ju`dá u`lken itibar berilgen. Sebebi, jası u`lkenlerdi sıylaw, olardı hu`rmet etiw barqulla jas áwladqa tárbiya protsessinde sanasına sińdirilip kelinggen.

Solay etip, Qaraqalpaqstan Respublikası bilimlendiriw tarawında g`árezsiz mámleketlik siyasatı ámelge asırılıp atır. Bul keleshekte jámiyetimizdiń tiykarın salıwshı hár tárepleme garmonikalıq rawajlang`an bilimli milliy áwladtı tárbiyalaw, rawajlang`an demokratiyalıq mámleketler dárejesine erise alatug`ın, adamlar menen qarım-qatnas jasap, birge islewge hám olardı tu`siniwge uqıplı professional komponentli, joqarı dárejeli ádep-ikramlı, aqıllı, mádeniyatlı, ruwxıy bay jámiyet ag`zaları menen támiynlewge bag`darlap du`zilgen u`zliksiz bilimlendiriwdiń tálim-tárbiya barısın reformalastırıw bolıp tabıladı. Sebebi bizlerdiń mektepte tárbiyalap oqıtıp atırg`an jas o`spirimlerimiz keleshekte Respublikamızdıń kelbeti, erteńgi ku`ni bolıp tabıladı. Álbette hár bir adam,

keleshek áwladımız bolg`an jaslar bilimli, ádep-ikramlı, ruwxıy bay pazıyletlerge bo`lengen, mádeniyatlı hám hár tárepleme rawajlang`an bolıwı ushın, ol eń birinshi gezekte ana tilinde (qaraqalpaq tilinde) erkin, mádeniyatlı, taza so`ylep hám durıs oqıp biliwi tiyis. Sonda ol du`nya ju`zi standart dárejesine jetip basqa tillerdi erkin meńgere aladı.

Respublikamız basqa eller menen teńlershe qarım-qatnasqa tu`sken bir dáwirde bilimlendiriw ushın reformalastırıw, házirgi waqıtta kadrlardı tayarlawdıń jańa bag`darlamasın turmısqa endiriwdi bilimlendiriw xızmetkerleri aldına u`lken wazıypa etip qoydı. Usı wazıypanıń eń juwapkerli bir tarawı-bul baslawısh klass oqıwshılarınıń tez hám sapalı etip oqıw- jazıwg`a u`yretiw, o`z xalqımızdıń u`rp-ádetleri, dástu`rleri, ádep-ikramlılıq hám ruwxıy tárbiya boyınsha saqlang`an qádriyatları tiykarında tálim-tárbiya beriw eń baslı wazıypalardıń biri bolıp tabıladı.

Demek, birinshi klass oqıwshılarınıń latin grafikası tiykarında qabıl etilgen jańa qaraqalpaq álipbesi boyınsha oqıw-jazıwg`a u`yretiwdiń, yag`nıy jańa sawat ashıw sistemasın islep shıg`ıwdıń, jańadan qabıl etilgen bilimlendiriw nızamı talaplarına tiykarlanıp kelip shıqqanlıg`ın ayrıqsha atap o`tiwimiz lazım.

Baslawısh bilim beriw kontseptsiyasında, «...baslawısh bilim beriwdiń tiykarǵı maqseti kishi metkep jasındag`ı oqıwshılarda bilim alıwda, u`yreniwge qaratılǵan xızmetti qalıplestiriw tiykarında, olardı tárbiyalaw hám jeke imkaniyatların ju`zege shıg`arıwdan ibarat», delingen. Solay etip, baslawısh bilim beriw ulıwma orta bilim alıw ushın zaru`r bolg`an sawatlılıq, bilim hám ko`nlikpe tiykarların qalıplestiriwge qaratılǵan. Baslawısh bilim beriw basqıshın pitkergegen bala hár tárepleme garmonikalıq hám fizikalıq jaqtan rawajlang`an, sap deneli, oy-o`risi hám til o`risi jetik, mádeniyatlı so`ylew ko`nlikpeleri qalıplesken, o`z betinshe erkin pikir ju`rgizetug`ın hám pikir, sezimin, qorshag`an ortalıqqa qatnasın erkin bildirip ayta alatug`ın bolıwı tiyis.

Al, keleshek áwladımız bolg`an jaslardı ádep-ikramlılıqqa hám milliy ruwxta tárbiyalaw, olardı tolıq sawatlı etip shıg`arıw mug`allimlerdiń eń ádiwli wazıypası. Ásirese baslawısh mektep mug`allimlerine ayrıqsha juwapkerli

wazıypa ju`klengen. Sebebi olar joqarıda atap ketkenimizdey mektep bosag`asın jańa atlag`an balalardı oqıw-jazıwg`a u`yretedi, til o`risin o`siredi, yag`nıy balalardı birinshi ilim tiykarın, onıń negizgi tırnag`ın salıwshı usılar.

1.2. Ulıwmaısanıy hám milliy qádiriyat`lardı qálipseıteriwdiń jolları

Bunıń ushın jańadan du`zilip atırǵan sabaqlıqlardıń mazmınında ádep-ikramlılıq máselesi turıwı kerek. Erkin puxaralıq jámiyet ushın elimizdiń qaharmanlıq islerinde ulıwma orta bilim beretug`ın mekteplerdiń roli ayrıqsha. Sebebi, elimizde ańlı, sanalı, bilimli, hár tárepleme talantlı jaslardı o`sirip tárbiyalap jetistirmey turıp jańa rawajlang`an jámiyet qurıw mu`mkin emes.

Bul ushın mektepte qálegen pán mug`allimleri házirgi dáwir talabı bolıp turg`an jańa pedagogikalıq texnologiyanı iyelewlere shárt. O`ytkeni, jańa pedagogikalıq texnologiya házirgi waqıtta elimizde u`zliksiz bilim hám tárbiya beriwdiń bas sıpatın belgileytug`ın boldı. Onı mektep o`mirine tolıq belsendi engiziwge bizde tolıq sharayatlar hám mu`mkinshilikler jaratılǵan. Endi elimizde u`zliksiz bilimlendiriw sistemasına jańa pedagogikalıq texnologiyanı engiziw nızamlılıǵı kelip shıqtı.

O`zbekstan du`nya ju`zindegi eń jas hám eń tez progressivlik jol menen rawajlanıp baratırǵan mámleketler qatarınan orın alıp atır. Rawajlanıwıdıń hámme tarawlarında O`zbekstan modeliniń o`zine tán belgilerin ayrıqsha ko`rsetiw ushın du`nyalıq jańalıqtan hár tárepleme keń hám mu`mkinshiliginshe paydalanıwda iske asırıw zárú`ligi tuwıldı. Xalqımızdıń abadan turmıs keshiriwi ushın alıp barılıp atırǵan bul o`zgerisler keleshek áwladlarımızdıń salamat rawajlanıwına tiykar bolıp xızmet etedi. Tálim-tárbiyag`a bolǵan u`lken itibar, keleshek jaslarımızdıń tıyanaqlı bilim alıwına qolaylı shárt-sharayatlar tuwdırdı. Xalqımızdıń bala tárbiyası tuwralı tájiriybelerinen paydalanıwǵa, olardı tereńnen u`yreniwge imkániyatlar jaratıldı. Mine, solay eken, bul milliy miyraslarımızdı u`yreniw házirgi ku`nde akutal` máselelerden biri bolıp tabıladı. Milliy miyraslarımızdan sanalg`an xalıq dástanlarında jaslardı tárbiyalaw islerine u`lken dıqqat awdarılǵan. Olardı o`z Watanınıń sadıq perzentleri, o`z elin qorg`aytug`ın márt insanlar etip tárbiyalawdı baslı maqset

etip qoyadı. Qaraqalpaq xalıq dástanlarında jaslardı milliy g`árezsizlik ruwxında tárbiyalaw, olardı fizikalıq jaqtan shınıqqan, ádep-ikramlı etip kamalg`a keltiriwge ayırıqsha kewil bo`lingen. Mısal retinde aytıp o`tetug`ın bolsaq, «Alpamıs», «Qırıqqız», «Edige» , «Sháryar» h.t.b. dástanlarda o`z elin sırtqı dushpanlardan qorg`aw, eldiń g`árezsizligin támiyinlewge bolg`an gu`res sáwlelenedi. Massagetlerdiń basshısı Tumaris o`ziniń tuwılg`an elin qorg`aw ushın gu`res alıp baradı hám ol sırtqı dushpandı jeńedi. O`ziniń balası dushpanlar qolına aldawshılıq penen tu`sip qalıwına qaramasdan, dushpandı jeńe bildi. Bul jerde aqıl-parasatlılıq u`lken járdem etedi.

Bunnan basqada qaraqalpaq xalıq dástanlarında qaharmanlılıqlardan ko`plep mısıl keltiriwiimshge boladı. Oladı pedagogikalıq jaqtan tereńnen u`yreniw bu`gingi ku`nniń áhmiyetli máselelerinen bolıp tabıladı. O`ytkeni, házirgi ku`nde jaslardı milliy g`árezsizlik ruwxında tárbiyalaw kerekli hám zárurli islerden sanaladı. Gárezsizligimizdi qorg`aw, eldiń abadansılıg`ına erisiw, Watanımızdı sırtqı jaman tásirlerden, házirgi ku`nde du`nw`yag`a qáwip salıp turg`an diniy ekstremizm hám terrorizmnen qorg`aw , olarg`a qarsı gu`resiwdi jaslar sanasına sińdiriw lazım. Buniń ushın xalqımızdıń milliyy miyraslarınan tálim-tárbiya barısında paydalanıw jaqınnan járdem beredi.

Qaraqalpaq xalıq dástanı bolg`an «Qırıqqız»da jaslardı Watansu`yiwshilik ruwxında tárbiyalaw, olardı milliy g`árezsizlik ruwxında tárbiyalaw islerinde ibrat alatug`ın mısallar og`ada ko`p. Máselen, qızlarımızdı Gulayım batır qızday etip tárbiyalaw, ul balalardı Alpamıstay etip tárbiyalawdı aldımızg`a maqset etip alsaq boladı.

Házirgi ku`nde xu`kimetimiz jaslardı milliy g`árezsizlik ruwxında tárbiyalaw islerine ayırıqsha itibar qaratpaqta. Sebebi, elimizge jaman ko`z qaras penen qatnasıq etip aturg`an ayırım ku`shlerge qarsı gu`resiwgshe tayar bolıwımız kerek. Bul islerge jaslardı tayarlaw álbette, xalıq bilimlendiriwi tarawı hám keń jámiyetshiligimizdiń dıqqatında turıwı lazım.

Álbette, bul islerdi balanıń kishi waqıtlarınan baslap alıp barıw maqsetke muwapıq keledi. Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde hár qıylı

mazmunda do`gerekler sho`lkemlestiriw unamli nátiyjeler beredi. Mısal ushın «Xalıq awız eki do`retpesi», «Alpamıs» h.t.b. do`gereklerdi sho`lkemlestiriw mu`mkin. Bulardan basqa hár tu`rli mazmundag`ı do`gereklerdi sho`lkemlestirw maqsetke muwapıq keledi.

Sonıń ushında bulardan aqılǵa muwapıq paydalana alıw hár bir mug`allım hám tárbiyashınıń ku`ndelikli wazıypasına aylanıwı kerek.

Bedagıgikalıq texnılogiya degen atama dıslay bilimlendiriwde zamanagiy texnikalıq qurallardı hım ıg`an baylanıslı ja`asha shılkemlestiriwshilik usullardı qullanıwǵa baylanıslı bag`dar sıbatında eramızdık u`jıllarınan baslaı bmelge asa balsadı. İnglisshe Educational Technology ataması sı jıllarda bir qatar rawajlang`an mımleketler: AQSh, Angliya, İtaliya, Yabıniyada shılkemlestirilgen jurnallardı talarında, xukimet keıeslerini atlarında hım 1966 jıldan baslaı Angdiyada turaqlı ytkerilgen xalıqaralıq kınferentsiya materiallarında qullanılǵan bılsada, mazmunına qaray tekste inglisshe «Technology in Education» syzleri jırdeminde berildi. Texnikalıq qurallar hım ıgrammalastırılǵan ıqtıw quralların ıqtıw ırtsessinde qullanıw menen bir qatarda ıqtıw ırtsessin analizlew hım ilimiy jantasıwlardı aılag`annan sı «Technology in Education» -ıqtıw texnılogiyası» ataması da kirı keldi. Bedagıglardı ıraktasında «Bedagıgikalıq texnılogiya» tu`sinigi gyne biraq ıaydalı, lekin texnılogiyalıq jaqtan tılıq du`zilmege ıqtıw usulları da tu`siniledi. Sınq ushın, bedagıgikalıq texnılogiya - ıqtıwǵa arnawlı innavatsiın qaraw bılb tabıladı. Bunda ıqtıwshı dyretiwshilikti rawajlandırılǵa bıladı.

Bedagıgikalıq texnılogiya bizi dıwladlarımız, ıyshıllarımız Axmet Yassawiy, Al Xırezmiy, Abu Ali İbn Sinı, Mırza Ulug`bek, Axmet Farg`aniy dıwirlerinde aq yzine tın kyriniste bılg`an. Ustaz-shıkirt sisteması du`zilgennen sı «ıqtıwshılardı ıqtıw emes, ıqtıwǵa u`yretiw kerek» degen urandı alg`a su`rgen.

Dan shānlar miz balan dur's tōrbiyalaw, ʔn jeke basn qōliylesiwinde mug'allimni rēli , ʔn juwaʔkershiligi mōselesinde qmbatl ʔikirler qaldrg'an. ʔlard shg'armalarnda bsirese balan tōlim-tōrbiyas, ʔg'an kōsiy-yner u'yretiw, ʔn isbilermen, yzbetinshe dur's ʔikir ju'rgize alatug' etiy ysiriwdi jʔllar haqqnda ʔikir ju'rgizgen.

Alisher Naway yzini kybkem shg'armalarnda kōmil insand qōliylestiriwdi mazmn , jʔllar, usllar bayan etken. Nawayn qarasarnda kōmil insang'a tōn bʔlg'an e jʔqar ʔazʔyletler: dyretiwshilik, qōbiylet, ilim-ʔōnge bʔlg'an su'yisʔenshilik kiredi deʔ esaʔlag'an. Naway ilimni bhmiyetin ashʔ berer eken, ilimli adamn hōr qanday qyʔnshlqlard jeʔiy ytiwin aytʔ ytedi. Sʔnday aq ilimni wazʔyʔas bul insann baxtna xzmet etiw deʔ aytad.

Shg'ost ʔyanw dōwirini ull ʔyshl Abu Nasr Farabiy aqll, dana hōm ytkir ʔikirleytug'on adamlar tuwral sʔnday deydi: «Aqll kisi deʔ sʔnday adamg'a aytamz, ʔnda ytkir zeyn bʔlw menen birge ʔazʔyleti de bʔlsn. Bunday kisi yzini barlq qōbiyleti hōm aqln jaqs silerdi bmelge asrʔwg'a, jaman islerden saqlanwg'a hōm tartwg'a qatarʔag' laz m. Sʔnday adam g'ana aqll hōm dur's ʔikir ju'rgiziwshi deʔ ataw mu'mkin».

Ull ag'artwsh Abdulla Avʔniy ʔikir tōrbiyas tuwral sʔnday deydi: «ʔikir tōrbiyas e kerekli , ky zamanlardan berli tōg'dir etiy kelinggen mug'allimlerdi dqqatna su'yengen, xu'jdanlar na ju'klengen muqōddes bir wazʔyʔa bʔlʔ sanalad. ʔikir insann sharaʔatl, g'ayratl bʔlw na sebeʔshi bʔlad. Bul tōrbiya mug'allimlerdi jōrdemine mu'tōj, ʔikirdi quwat, ziyetni, keqligi mug'allimni tōrbiyas na baylanlsl bʔlad. Sabaq hōm tōrbiya arasnda bir azg'ana ʔarq bʔlsa da, ekiwi bir-birinen ayrʔlmaytug'on, birini jan na birewi baylang'an jan hōm dene sʔyaqldur.

Abdulla Avʔniy tōlim-tōrbiyan jan hōm dene sʔyaql birligin tōriyelye, yag'ny ilim haqqnda tymendegishe tōriy beredi:

«Илим деъ эркъу, жаркъудкъ билив, һәр бир керекли нәрсени у`йренивди айтадкъ. Илим-ду`йанкъкъ izzeti, ақреттикъ шарабаткъ бълкъь есаьланадкъ. Илим инсан ушкън жу`дб жарқаркъ һәм муқаддес бир ыазкъylet бълкъь табкъladкъ. Сынлъқтан , илим бизге ыз аwhalкъmкъzdкъ, һбрекетимизди айна скъбаткънда кырsetedi. Илимникъ ыaydasкъ жу`дб куь, тбрийь қкъlg`ан менен бирге ынкъ tamamlaw му`mkin емес бълadкъ. Bizlerdi zulкъmlкъqтан қutқaradкъ. Мбденiyat, insaniyat, аг`artкъwshкъlкъq ду`йyasкъna shaққradкъ, jaman бдетlerden, buzкъq islerden қaytaradкъ, jaqsкъ qulкъq һәм бдеъ sahкъbкъ qкъladкъ, allag`a muhabbat һәм isenimizdi arttкъradкъ, haqtкъкъ azamat һәм qu`dretin bileди.

Сынкъкъ ушкънда ytmishte balanкъ тбрийalawda ilimniкъ һәм ынкъ у`yretiwshi ustazdкъкъ ръline жарқаркъ baha берilgen. Bul baha ыedagъgikalкъq xкъzmette tiykarg`къ талаьlardan biri бълкъь есаьланадкъ. Sebebi, илим бар jerde alg`a ilgerilew, jaкъalкъqlarg`a keкъ жыл ashкъladкъ.

Һәр бир мбмlekettiкъ бу`gingi ku`ndegi ыргъressin belgilewde , usкъ ku`nge shekem basкъь ytilgen жыл , tariyxкъ, turmкъs һәм ыlaw ырmasкъ, у`рбдетlerine нбzer taslawкъmкъz керек.

60-жкъllardan basлаь rawajlang`ан мбмлекетler AQSh, Frantsiya, Germaniya, Үаьъniyada ыedagъgikalкъq технълъgiyanкъкъ ири ыraylarкъ shылkemlestirilgen һәм ылар ыз xкъzmetin кырsetиь tur.

30-жкъllarg`a келиь «ыedagъgikalкъq техника» ту`sinigi арnawlкъ бдеbiyatlarda ыayda бьldкъ һәм ыл эркъw shкъnкъg`къwlarкъnкъкъ anкъq һәм нбтийjeli shылkemlestirilgen usкъl һәм қurallarкъna аytкъldкъ. Сынкъкъ менен бирге ыedagъgikalкъq технълъgiya эркъw һәм labъratъriyalкъq u`skenelerden ыaydalanкъwdкъ тьlкъq билив деъ ту`sinildi. 40-60 жкъllarda эркъw ыртsessine техникаlкъq қurallardкъ engiziw baslandкъ. Бsirese, қadag`alaw қurallarкъ, kinъ һәм radiъ, ыlardan ыaydalanкъw metъdikasкъ ыedagъgikalкъq технълъgiyag`a teкъlestirildi.

60-jillarda ertalarida bul tu'sinik shet el bedag'gikalq islerinde ke tu'rde talqland. 1964 jildan Angliyada «Bedag'gikalq texn'logiya hbm ыrg'rammalast'rlg'an ыq», Yab'niyada b'lsa 1965 jildan baslab «Bedag'gikalq texn'logiya» jurnallar baslab sh'g'arld. Bedag'gikalq texn'logiya m'baselelerin arawli u'yreniw ushn ilimiy m'bkemeler du'zildi. M'sal ushn aytatug' b'lsaq, Angliyada bedag'gikalq texn'logiya Milliy Ke'sesi du'zildi. S'yn menen birge «Bedag'gikalq texn'logiya» jurnal sh'g'a baslad. Amerikani bir neshe universitetlerinde, ilimiy Braylarida bedag'gikalq texn'logiya m'baselelerine u'ken itibar berilgen. 1971 jilda arawli «Ыq Kommunikatsiyas hbm texn'logiyas Ass'tsiatsiyas» x'zmet kyrsete baslad. H'zirgi ku'nde bul sh'lkenni barlq shtatlarda hbm Kanadada 50 den z'yat ыunktleri isle tur.

Jaq'nda ul'wma yab'ni bedag'gikalq texn'logiya Brayn Ke'sesi du'zilib, ыlar bul tarawda xalq'aralq baylan'slar ыrnatw menen b'nt.

Didaktikan bul taraw'na itibar barg'an say'n as'ь barw'n 70-jillarda ytkerilgen bir neshe xalq'aralq k'nferentsiyalardan kyriwimizge b'lad. S'nday xalq' aralq k'nferentsiyalar 1966 - jildan baslab h'br jili b'h'orde Angliyada ytkeriledi. ыn materiallar «Bedag'gikalq texn'logiya as'ektleri» degen at ыnen sh'g'arld.

Bedag'gikalq texn'logiya eki bag'darda talqland hbm rawajland:

1. Ёq ыrg'tsessine texnikalq qurallard q'llanw.
2. Ёq texn'logiyas mashqalalar'nan baslab, bedag'gikalq texn'logiyadan ыaydalanw m'baselelerin yz ishine alad.

K'nferentsiya materiallar'nda jazlg'an b'hmiyetli d'bilidi keltiriw ыrnl: «eki tu'sinik-«bedag'gika» hbm «texn'logiya» n q'ysw ыgikalq jaqtan tart'sw'larg'a sebe'shi b'ld. Sebebi, «texn'logiya»

syzini klassqa texnikan kirgiziliw hbm «degumanizatsiya» ideyası menen xarakterleniwı bedagygılgard galette qaldırw mu'mkin.

Blbette, bul ıkir mblim dbrjede durıs, adam hesh qashan «temir» mashinag`a tybe bılmaydı. Bblkim ın jaratı ın aqlıllıq ınen basqaradı. Bul mashqalanı bedagygikalıq tbrı ele jeterli dbrjede u`yrenilmegen.

70-jıllarg`a kelı ıqıw texnikaları menen tblim sbatına erisiw mu'mkin emesligi belgılı bıldı.

1977 jılda Budapeshte ytkerilgen «ıqtıw texnılgıyası byınsha xalqaralıq seminarda» tblimdi texnılgıyalastırw ırtsessi menen baylanıslı faktırlar rus alım S.Shaıvalenkı tbrınen tymendegishe belgilendi:

- texnikanı bilıw hbm tereı iyelew,
- audıvıvıual fındı bilıw hbm tanıs bılıw,
- texnikalıq qurallardan ıaydalanw metıdikasn iyelew.

Bıraq bul ıkirı bir tbrılemeli ekenligi kyzge taslanadı. Mısal ushn Venger alım L.Salam ıqtıw texnılgıyasın keıeytiwge urınadı. Rejelestiriw, maqset analizi, ıqıw-tbrıya ırtsessin ilimiy tiykarda shykemlestiriw, maqset hbm mazmung`a sbykes keletug`ın metıdlar hbm materailardı taılaw tuwrıdan-tuwrı bedagygikalıq texnılgıyanı jbybarlastırwdag`ı ıqtıwshının xızmetine tbn yzgeshelikler deı tbrıylenedi. Bug`an jaqın ıkirler menen J.Tseller degen alım yzini ıkirlerin bildiriı ytti. 70-jıllarg`a kelı shet ellerde texnikanı rawajlanwı hbm ıqtıwdı kımıyuterlestiriwge baylanıslı bedagygikalıq texnılgıyanı eki tbrı ajratı bıyrsetilgen halda izertlendi:

1. ıqtıw ırtsessine texnikalıq qurallardı engiziw.
2. Ameliy mbrseleler sheshimin tabıwda bilimler sistemasınan ıaydalanw.

Mısal ushn Yabıniyada bul dbrwirde alı barılg`an izertlewler ıqtıw ırtsessin texnılgıyalastırwdı birinshi jıl yag`nıy

tölimni□ ja□a texnikal□q qurallar□n jarat□w h□m x□q□w ыrtsessine qyllan□w menen baylan□sl□ bыlg`an. Bunday jag`day basqa bir qatar m□mleketler ush□n da xarakterli bыl□b , ыedagыgikal□q texnyыgiyan□□ ekinshi bag`dar□- teыriyal□q-didaktikal□q t□reыleri 80-j□llard□□ bas□nda AQSh h□m Angliyada izertlew ыb`ektine ayland□. Sebebi, «texnyыgiya» syzi ke□ m□niste teыriyal□q bilimlerde b□meliyat maqsetine kyshiriw , bul ыrtsessti□ an□q jыllar□n isleы sh□g`□w zbru`rligi ыayda bыld□.

Sыnday etib, 80-j□llarda zamangyy ыedagыgikal□q texnyыgiyan□□ mazmun□n ayd□nlast□r□wg`a bыlg`an ur□n□wlar j□nede dawam etti.

Ja□a taraw 1977 j□lda ash□ld□. «Kadrlar tayarlaw milliy bag`darlamas□nda» aktual` izertlew ыb`ektine ayland□. Sыn□□ menen birge bul m□selege g`brezsizlikti□ d□sleыki ku`nlerinen baslaы qыl ur□ld□. Bu`gingi ku`ni m□mleketimizde ыedagыgikal□q texnyыgiya bыy□nsha kyыlegen ilimiy kыnferentsiyalar ytkerilmekte. Bilette, bul quwn□shl□ awhal.

1991 j□l may ay□nda Samarqand m□mleketlik universitetinde ytkerilgen «Jыqar□ x□qwd□□ h□zirgi aktual` mashqalalar□» jыqar□ x□q□w ыrn□lar□ aras□ndag`□ ilimiy-metыdikal□q kыnferentsiyas□n□□ ul□wma j□ynal□s□nd□ «ыedagыgikal□q texnyыgiya kыntseыtual analiz» temas□nda bayanat islendi. Bayanatta x□qwd□ texnyыgiyalast□r□w ыrtsessi sыtsiall□q buy□rtыa ekenligi ayt□b ytildi. ыedagыgikal□q texnyыgiya ja□asha bag`darda talq□n etildi.

ыedagыgikal□q texnyыgiya m□selelri bыy□nsha al□mlad□□ ыikirleri «Mбrifat» , «Uchitel` Uzbekistana» s□yaql□ bas□l□mlarda turaql□ tu`rde berilib barmaqta. (X.Abdukarimыv, Fefelыv, U.Nishыnaliev b.)

ыedagыgikal□q texnyыgiya baylan□sl□ wazыyыalard□ an□qlawg`a h□breket etemiz.

1.Кыb basq□shl□ bilimlendiriw sistemas□nda ыedagыgikal□q texnyыgiyalard□□ ыrn□n tiykarlaw h□m zbru`rli us□n□slar isleы sh□g`□w.

2. Zamangyy isleъ shıg`arıw, meditsina, ekıptmika, ekıygiya sıyaqlı taraw texnıygiyalar menen bedagygikalıq texnıygiyalardı turaqlı tu`rde ja`alab barıw hım differentsiyalasqan jantasıw tiykarında ulardı qıllanıw kriteriyaların isleъ shıg`ıw.

3. Bersyektivalı ıqtıw quralların jaratıw hım ularg`a su`yengen halda aldın`ıg`ı bedagygikalıq texnıygiyalardı jıybarlastırıw, bmeliyatqa engiziw, nbtıyjesin anıqlaw.

4. Tiyisli wkillik basqarıw ırganlar tbrınen ıqtıw mbkemeleri xızmetine ja`a bedagygikalıq texnıygiyalardı engiziw dbrejesin qadag`alaw hım bahalaw.

5. Respublikamızdag`ı bilimlendiriw sistemasında xızmet kyrsetı atırg`an ırfessır-ıqtıwshılardı bilimin jetilistiriw hım qayta tayarlaw kurslarında aldın`ıg`a bedagygikalıq texnıygiya , xabar texnıygiyalar sıyaqlı ja`a bilimler sisteması menen qurallandırdıw u`zliksiz shykemplestiriw.

6. Jıqarı ıqtıw ırnlar studentleri, bsirese qbnige –bedagygılar ushın 20-saat kyleminde bedagygikalıq texnıygiya teyiyası hım bmeliyat bıyınsha arnawlı kurs engiziw.

7. Respublikamızda xızmet kyrsetı atırg`an dyretiwshi mug`allimlerdi tıjiriybelerin turaqlı u`yrenıy barıw.

Aldın`ıg`ı bedagygikalıq texnıygiyalardı jıybarlaw hım ın turmısqa engiziw mbelesi mbmleketimizde de rawajlang`an mbmleketler qatarında ja`a kbıxana «Bedagygikalıq texnıygiya Mbmlketlik Bray»n du`ziwdi talab etedi. Eger sınday Bray shykemplestirilse ju`db jaqsı bılar edi. :shinshi m m jllıqta ıqtıwshılarmız Watang`a sadıq, bilimge qızıg`ıwsha , insanıylıq ызıyletlerdi iyelegen adamlar bılbı jetilisiwi kerek.

Bedagygikalıq texnıygiya mbelesin bmelge asrıwda shet tıjiriybelerin u`yrenbesten bılmaydı. Sebebi, ular bul tarawda birqansha islerdi ırnlag`an. Juwmaqlab aytqanda ja`a bedagygikalıq texnıygiya bul bilimlendiriwde ja`a bılmastan ıl uzaq tariyxqa iye.

Sebebi, sʔnda ʔedagʔgikalʔq texnʔʔgiya bixevʔrizm ideyalarʔna suʔyenedi. Gʔbrezsizlikke eriskennen sʔʔ ilimdi uʔyreniwge keʔ jʔl ashʔldʔ. Hʔzirde ʔnternet tarmagʔʔ bʔyʔnsha duʔya mʔmleketleriniʔ ʔedagʔgikalʔq texnʔʔgiyalarʔn uʔyreniwge imkʔniyatlar bar.

Bunnan ʔn jʔl burʔngʔʔ baslawʔsh tʔlim ʔqʔwshʔsʔ menen hʔzirgi dʔwir baslawʔsh tʔlim ʔqʔwshʔsʔnʔʔ arasʔnda uʔlken ʔarq bar. Biziʔshe hʔzirgi dʔwirde Kadrlar tayarlaw milliy bagʔdarlamasʔnda baslʔwsh tʔlimge ayʔrʔqsha itibardʔʔ karatʔlʔwʔnda bʔlʔb esablanadʔ.

Birinshi ʔrezidentimiz ʔʔzbekstan Resʔublikasʔ ʔliy Mʔjilisiniʔ IX sessiyasʔnda syylegen syzinde: «Eski tʔlimniʔ eʔ jaman ʔdeti baslʔwsh tʔlimge ekinshi dʔrejeli is deʔ qaragʔanʔndadur. Ashʔq aydʔn aytʔwʔmʔz muʔmkin bilimi ty men mugʔallimlerde birinshi klassta sabaq beretugʔʔn edi. Baslawʔsh tʔlimge ʔʔs nʔzer menen qaralʔwʔnʔʔ sebebi sʔl , burʔngʔʔ duʔzimde barlʔq ʔedagʔgikalʔq texnikumlar hʔm bilim jurtlarʔ shykemlestirilib, ʔlar tiykarʔnan 1-4 klass ʔqʔtʔwshʔlarʔn tayarlaytugʔʔn edi.

Balalarʔmʔz qashannan baslaʔ qanday etiʔ , qanday usʔlda milliy qʔdiriyatlarʔmʔz, urʔ-ʔdetlerimizdi uʔyretiwimiz, tereʔ aqlatʔwʔmʔz kerek.

ʔlim-ʔʔn aldʔna uzaq muʔddetke mylsherlengen strategik wazʔybalardʔ qʔygʔan. «Kadrlar tayarlaw milliy bagʔdarlamasʔ» ilimiy-metʔdikalʔq, sʔtsial-ekʔnʔmikalʔq, ʔsixʔʔgiyalʔq-ʔedagʔgikalʔq, tariyxʔy filʔʔfiyalʔq mashqalalardʔ sheshiwdi belgilegen.

Baslawʔsh klasslarda mashqalalʔ jagʔdaydardʔ jaratqanda balada ʔkirlew sharshagʔanda ʔqʔtʔwshʔ ʔqʔw ʔyʔn metʔdʔnan ʔaydalanʔw muʔmkin.

ʔyʔn- yzbetinshe xʔzmet bʔlʔb , ʔqʔwshʔlar yz teʔlesleri menen teʔ qatnasta bʔladʔ. ʔyʔnda ʔqʔwshʔ yzin jʔmiyet agʔzasʔ sʔbatʔnda tanʔb, yziniʔ hʔm jʔldaslarʔnʔʔ hʔreketlerin bahalaydʔ.

Aldoqog' bedag'gikalq texnologiyalard t'lim sistemas'na engiziw -d'wir talab. Biraq bul d'bstu'riy t'lim met'ldar'nan yu'tkilley uaz keshiw degen emes. B'lkim bedag'gikalq texnologiya elementlerin b'ste-b'ste x'zmetine engiziw b'ly tab'lad.

Ja'a b'sir x'zmet-sh'bedag'g' t'lim-t'rb'ya y'rtsessine b'lg'an ja'asha qaraslar'n q'bl'lestiriw ush'n tymendegi q'biy'letlerge iye b'lyw' kerek.

Birinshiden, y' yz x'zmetinde q'biy'letli, zanagyy, ilimiy h'm m'bdeniy y'rgresst' m'b'nisin tere' tu'sine biliwi kerek.

Ekinshiden, EEM h'm basqa x'zmet-sh' texnikalq qurallar'nan x'zmet y'rtsessinde y'aydalana al'w',

Ushinshiden, milliy ideologiya h'm bu'gingi ek'p'mikalq ref'rmalard' mazmun'n t'lyq tu'siniy jetken b'lyw' kerek.

Eger x'zmet-sh' j'qar'dag' talablarg'a juwab bere almasa, sabaql'qlar'm'z, x'zmet-sh' mazmun' qanshelli y'sik h'm ald'og' bedag'gikalq texnologiyalar t'rb'yalq h'm b'meliy ich'ly sh'g'ymas'n, eski q'bl'ytan sh'q'bay sabaq ytilse, tab'sqa erisib b'lymayd.

B'sirese, x'zmet y'rtsessinde ald'og' bedag'gikalq texnologiyal' «Klaster», «Zigzag», «Venna diagrammasi», «Aq'ly xu'jim», «Kishkene t'barlarda islew» strategiyalar'nan y'aydalan'lg'anda x'zmet-sh'lar x'zmet-sh' menen birge t' x'zmet kyrsetedi. Eger x'zmet-sh' yz-yzin x'zmet-sh' bala-balan' jeke t'rt'vke u'yretse, x'zmet-sh' material'n' 90% y'rtsenti yzlestiriledi.

J'qar'da ayt'ly ytken bedag'gikalq texnologiya elementlerin q'ylan'wdan ald'n, mug'allimler y'lar haqq'nda t'rb'yalq mag'l'wmatlarg'a iye b'lyw' kerek. Bun' ush'n ald'og' mug'allimlerimizdi' is-t'bjiriybelerin res'yublikalq gazeta, jurnallarda bas'ly sh'g'ar'ly, ke' en jayd'r'w laz'm.

Juwmaqlay aytqanda, h'zirgi ku'nde ald'og' bedag'gikalq texnologiyal' b'melde q'llaw ush'n baslaw'sh klasslarda is'ly

atirg'an hbr bir bedagyg-tyqtwsh arnawl seminarlardan ytkeriliwi kerek. Tayarlang'an sabaqlar aldgg' bedagygikalq texnygiyalar talablarina say tu'rde qayta kyry shg'w mu'mkin. Baslawsh klasslarda aldgg' bedagygikalq texnygiyalar bynsha tyqw bdebiyatlarin kybeytiwge itibar qaratlsa, bar bylg'an mashqalalarda sheshiw dhmiyetli faktarlardan biri bylw mu'mkin.

Hbr bir mektebe materiallq bazan jaratw laz m. Tyqwdajaa bedagygikalq texnygiyan tyq engiziw ushn barlq tyqtwshlar kmyuterde islew texnygiyasn jetilistiriw kerek. Hbr bir tyqtwsh bilimn jetilistiriw kurslarinan ytiwi maqsetke muwabq.

Aldgg' bedagygikalq texnygiya nbtijelerini mntyringini ytkeriy, turaql tu'rde jaalqlard tabsl engiziliwine tbsir kyrsetiwi mu'mkin.

1.3. Oqıwshılardı milliy qádiriyatlarımız arqalı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw

Házirgi waqıtta mekteplerimizde ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw máselesi ayırıqsha orında turadı . Sebebi, ádep-ikramlılıq insannıń pazıyleti, onıń ishki du`nyasınıń ko`rinisi bolıp esaplanadı. Hár qanday insan du`nyag`a keliwden ol tárbiya alıwı kerek. O`zi jasap atırg`an jámiyettiń talaplarına say tárbiyalanıwı kerek. Álbette, bul jerde xalqımızdıń milliy qádiriyatları bizge járdem beredi. Ol miyraslardan biz `bala tárbiyasındag`ı ájayıp usıllardı ko`riwimizge boladı. Qaraqalpaq xalqı ko`p ásirlerdeng beri bala tárbiyalawdıń usılların saqlap kegen. Házirgi waqıtta baslı máselel usı usıllardan maqsetke muwapıq paydalanıw bolıp tabıladı.

Mekteplerimizdegi házirgi awhal jaslardı ádep-ikramlı etip tárbiyalaw baslı wazıypa bolıp tur. Sonday aq bul pedagogika páni aldında turgan u`lken mashqala bolıp sanaladı. Bul másele tárbiya mashqalalarınan biri bolıp házirgi waqıtta onı ámelge asırıw ju`dá zárur. Sebebi, insan o`zine tán ádep-ikram qag`ıydalavına boysınıwı kerek. Jaslarımızdıń xalqımızdıń milliy qádiriyatlarına say háreket etiwı ushın tárbiyanıń mazmunında bulardı sáwlelendiriw lazım.

Bunıń ushın jańadan du`zilip atırg`an sabaqlıqlardıń mazmunında ádep-ikramlılıq máselesi turıwı kerek.

Rawajlang`an erkin puxaralıq jámiyette ushın elimizdiń qaxarmanlıq islerinde ulıwma orta bilim beretug`ın mekteplerdiń roli ayırıqsha. Sebebi, elimizde ańlı, sanalı, bilimli, hár tárepleme talantlı jaslardı o`sirip tárbiyalap jetistirmey turıp jańa rawajlang`an jámiyet qurıw mu`mkin emes.

Bul ushın mektepte qálegen pán mug`allimleri házirgi dáwir talabı bolıp turg`an jańa pedagogikalıq texnologiyanı iyelewlere shárt. O`ytkeni, jańa pedagogikalıq texnologiya házirgi waqıtta elimizde u`zliksiz bilim hám tárbiya beriwdiń bas sıpatın belgileytug`ın boldı. Onı mektep o`mirine tolıq belsendi engiziwge bizde tolıq sharayatlar hám mu`mkinshilikler jaratılğ`an.

Eń baslısı, 1997-jılı 29- avgustta «Kadrlar tayarlawdıń milliy bag`darlama»sı, O`zbekstan Respublikasınıń «Bilimlendiriw xaqında»g`ı Nızamı, al 1997-jılı 16`-dekabrde «Bilimlendiriw haqqında» Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarg`ı Keńesiniń qararı qabıl etildi. 1998-jılı 6-sanlı O`zbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń «Uzliksiz bilim beriw sistemasında mámleketlik bilimlendiriw standartları haqqında», 1998-jılı 13-mayda 203-sanlı «O`zbekstan Respublikasında ulıwma bilim beriwdi sho`lkemlestiriw haqqında»g`ı qararları tiykarında ulıwma orta bilim beriwdiń mámleketlik bilimlendiriw standartları tayarlandı. Endi elimizde u`zliksiz bilimlendiriw sistemasına jańa pedagogikalıq texnologiyanı engiziw nızamlılıg`ı kelip shıqtı.

O`zbekstan du`nya ju`zindegi eń jas hám eń tez progressivlik jol menen rawajlanıp baratırǵan mámleketler qatarınan orın alıp atır. Rawajlanıwdıń hámme tarawlarında O`zbekstan modeliniń o`zine tán belgilerin ayırıqsha ko`rsetiw ushın du`nyalıq jańalıqtan hár tárepleme keń hám mu`mkinshiligin she paydalanıwda iske asırıw zárú`ligi tuwıldı.

Jańa pedagogikalıq texnologiya degen so`z «innovatsiya» degen at penen jáhán xalıqları pedagogikasınan qashshan-aq orın alıp ketken. Bul lektiokonda «jańalıq», «reforma» degen so`zler menen teńdey qollanadı. Dáslepki waqıtlarda bul so`z jámiyetlik, ekonomikalıq, sotsiallıq, hátte texnikalıq jańalıq hám rawajlanıwg`a baylanıslı aytlıg`an. Soń bul so`z ulıwma jámiyetlik o`mirde ju`z bergen barlıq jańalıqlarg`a qollana beretug`ın bolg`anlıqtan bilimlendiriw tarawındag`ı janalıqlarg`a da belsene qollanıp ketti. Sol ushın ol «jańa pedagogikalıq texnologiya» dep atalıp ketti.

Biraq bul teoriyalıq hám ámeliy máselelerge abaylap qatnas jasaw kerek. Mektep geypara mug`allimler pedtexnologiya degenimiz-du`nyada qaysı jerden jańalıq tabılsa, sonı o`z isińe engize beriwden ibarat-dep tu`siniwi mumkin. Olay emes. Hár bir pedagog duńyalıq pedagogikalıq jańalıqtıń negizinde o`z materiallıq-texnikalıq bazanı qarastırıp o`z milliyliǵıńe, o`z g`arezsizlik ideologiyańa tiykarlanıp, jańasha oylaw, jańasha islew, oqıw metodikalıq

máselelerinde jetistiriw tiykarında u`zliksiz bilim beriw sistemasın duńyalıq arenag`a shıg`arıwdıń jolların qarastırıwdan ibarat bolmaqlıg`ı kerek.

Házirgi zaman mekteplerinde qálegen pán mug`allimlerine pedagogikalıq texnologiyanı iyelew ushin ol eń áweli onıń to`mendegidey teoriyalıq tiykarların iyelewleri shárt. Birinshi, jańa pedpogikalıq texnologiyanıń metodologiyalıq tiykarları neden ibarat ekenligin biliw. Ekinshisi, pedtexnologiyanıń quram bo`lekleri qanday. Ushinshisi, jańa pedtexnologiyanıń negizgi printsipleri nelerden ibarat ekenligine anıq bolıwı kerek. O`ytkeni, qálegen pedagogikalıq jańalıq erkin puxaralıq jámiyet du`ziw isene paydalanıwg`a sáykes kele bermewi mumkin. Sonıń ushin onı bul jámiyettiń metodologiyalıq negizleri menen salıstırıp u`yreniwge tuwra keledi. Máselen, erkin demokratiyalıq puxaralıq jámiyettiń teoriyalıq tiykarların alım akademik prezident Í.Karimovtıń miynetleri quraydı. Jáne de bul xalıqtıń Turan, Turkistan, Maverennaxr jerlerindeki uzaq o`tmishtegi ilim, pán, tariyx negizleriniń gumanistlik dásturleri qurap turadı.

Ekinshisi, bilimlendiriw tarawları boyınsha pedagogikalıq innovatsiyanıń negizgi bag`darları to`mendegidey tarawlardı o`z ishine aladı.

1.Pedagogikalıq neologiya- bunda neo-jańalıq, logos-tálim. Jańalıq xaqqındag`ı tálim degendi ańlatadı. Jáne de ol jańalıq xaqqında tálim-u`yreniw, o`zlestiriw, ulıwmalastırıw, juwmaqlaw degenlerdi de bildiredi.

2.Pedagogikalıq aksiologiya-bul praktikada sınałg`an, dáliyllengen mag`lıwmatlar degendi ańlatadı. Bunda da jańalıq tańlap alınadı.

Praktikada qollanatuğ`ın bilim degendi ańlatadı. Bunda tańlap Pedagogikalıq praksologiya - praks-háreket, logos-bilim, alıng`an jańalıq praktikada erkinshe qollanıwg`a boladı.

Biz endi bul jańa pedagogikalıq texnologiyanıń oqıw, bilimlendiriw, tárbiya máselelerinde baslı printsiplerine su`yenip ámel qılıwımız kerek boladı. Jańa pedagogikalıq texnologiyanıń baslı printsiipi házirgi waqıtlarda jańa qurıp atırg`an erkin puxaralıq jámiyetimizdiń bas printsiplerin qurap turadı. Máselen,

bul jámiyette hár bir adam du`nyanı durıs tu`sinip jetisiw, hár bir jeke adam onda o`z ornın tabıw ushın izleniw shárt degen printsiplerden ibarat.

Biziń elimizde birinshi printsiip bolg`an másele, bilim hám tárbiyanıń maqseti, mazmunı tu`p-tiykarınan jańalandı.

Al, ekinshi printsipte, didaktik máselelerdiń ob`ektiv nızamlılıg`ın iske asırıw kerek boldı. Bul da 1998-jılıdan baslap iske asa basladı. Al, endi bilimniń mazmunın, oqıw rejelerin, dásturlerin, oqıw bag`dar-lamaların, oqıw quralların tup tiykarınan o`zgeritiw zárurligi kelip shıqtı. Bul printsipte házirgi tolıq iske asırıp atır.

Ushinshi printsiip-bilim hám tárbiyanı iske asırıw ushın hámme jerlerde shart-shárayatlar du`ziliw kerek. Ol ushın oqıwshılardıń o`zinshe barlıq jańa xabarlardı oqıwına eristiriw kerek. Ásirese, oqıtıwshı oqıwshınıń o`z betinshe bilim alıwına, o`z betinshe ilimdi iyelewlerine eristiriw shárayatların jaratıw kerek. Eń baslısı jámiyetimizde oqıw, u`yreniwdi oqıwshılılardan o`zleriniń ishki ıqtiyajına aylandırıw máseleleri pedagogikalıq texnologiyaniń baslı printsipleriniń biri bolıp esaplanadı. Mine, usınday keń jańa pedagogikalıq texnologiyalıq printsiplerge tiykarlang`an bilimlendiriw hám tárbiya tarawındag`ı payda bolg`an hár qanday o`zgerisler, jańalıqlar, jańalanıwlar, «pedagogikalıq innovatsiya» dep atalıdı.

Mine, bunday dáwir talabı bolıp turg`an jańa pedagogikalıq texnologiyalıq printsiplersiz házirgi zaman mug`allimleri o`ziniń pedagogikalıq kásibinde abıroylı bolıp isley alıwı mu`mkin emes.

Endi mektepte hár bir mug`apllimniń o`zine « jańa peda- gogikalıq texnologiyani» iyelew, jetistiriw sheberligi u`lken wazıypa bolıp ju`klenedi. Sonıń ushın hár bir pedagog hár ku`ni tınımsız oqıw, u`yreniw, izleniw, tájiriyebe arttırıp barıwına tuwra keledi. Bul ushın onıń eń birinshi járdemshisi házirgi zaman g`alaba xabar quralları bolıp esaplanadı. Galaba xabar qurallarsız házirgi zaman mug`alliminiń pedagogikalıq wazıypanı atqarıw da qıyın. O`ytkeni, birinshi «innovatsiya» g`alaba xabar quralları arqalı du`nyag`a taraladı. Sol ushın da O`zbekstan Respublikasında sońg`ı dáwirlerdegi sistemalasıp bir

juwmaqqa kelgen «Milliy g`árezsizlik ideyası hám ondag`ı tiykarg`ı tu`sinikler hám printsipler» de de qalaba xabar quralların to`mendegidey dep bahalag`an: «Galaba xabar quralları jámiyetshilik pikirlerin qalıplestiriw, milliy g`árezsizlik ideologiyasın xalqımız, eń dáslep jas áwlad sanasına sińdiriwde ayrıqsha orın tutadı. Olar ruwxıy mádeniy reformalar barısı, bul bag`dardag`ı mashqalalardı jámiyet turmısınınıń tu`rli-tu`rli tarawların tezlik penen sáwlelendiretug`ın eń áhmiyetli qural» - dep ko`rsete kelip,- g`alaba xabar quralları hár qıylı pikirler, ráńbáreń ko`z-qaras hám erkin pikir aytıwg`a keń jol ashıp beriwi, turmısımızda ju`z berip atırg`an jańalanıw hám o`zgerislerge adamlardıń sanalı mu`násibetin oyatıw, ob`ektivlik hám haqıyqatlıq printsiplerine su`yenip xızmet atqarıwı lazım»- dep ko`rsetedi.

Solay etip, jańa pedagogikalıq texnologiya menen qurallanıw- bul dáwir talabı. Sonıń ushın da birinshi prezidentimiz «Kadrlar tayarlawdıń milliy bag`darlamsı»n tolıq iske asırılıwı ushın, bul dástu`rdi orınlaytug`ın juwapker adamlardıń aldına men to`mendegi wazıypalardı qoymaqshıman: jańa sabaqlıqlar, zamanago`y pedagogikalıq hám xabar texnologiyaların o`z waqtında islep shıg`ıwdı hám iske asırıwdı baqlawg`a alıw zárurli máselelerden biri dep esaplayman» - degen edi.

2-BAP. «Qaraqalpaq xalıq dástanları arqalı jaslarda ruwxıy ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı qalıplestiriwdiń jolları

2.1. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasındag`ı xalıq dástanlarınıń tárbıyalıq imkánıyatları

Elimizde tálim-tárbıya máselesine u`lken dıqqat awdarılıp, tu`pkilikli reformalar ámelge asırılmaqta. Xalqımızdıń abadan turmıs keshiriwi ushın alıp barılıp atırǵan bul o`zgerisler keleshek áwladlarımızdıń salamat rawajlanıwına tiykar bolıp xızmet etedi. Tálim-tárbıyag`a bolǵan u`lken itibar, keleshek jaslarımızdıń tıyanaqlı bilim alıwına qolaylı shárt-sharayatlar tuwdırdı. Xalqımızdıń bala tárbıyası tuwralı tájiriybelerinen paydalanıwg`a, olardı tereńnen u`yreniwge imkánıyatlar jaratıldı. Mine, solay eken, bul milliy miyraslarımızdı u`yreniw házirgi ku`nde akutal` máselelerden biri bolıp tabıladı. Milliy miyraslarımızdan sanalg`an xalıq dástanlarında jaslardı tárbıyalaw islerine u`lken dıqqat awdarılǵan. Olardı o`z Watanınıń sadıq perzentleri, o`z elin qorg`aytuǵın márt insanlar etip tárbıyalawdı baslı maqset etip qoyadı. Qaraqalpaq xalıq dástanlarında jaslardı milliy g`árezsizlik ruwxında tárbıyalaw, olardı fizikalıq jaqtan shınıqqan, ádep-ikramlı etip kamalg`a keltiriwge ayırıqsha kewil bo`lingen. Mısal retinde aytıp o`tetuǵın bolsaq, «Alpamıs», «Qırıqqız», «Edige», «Sháryar» h.t.b. dástanlarda o`z elin sırtqı dushpanlardan qorg`aw, eldiń g`árezsizligin támiyinlewge bolǵan gu`res sáwlelenedi. Massagetlerdiń basshısı Tumaris o`ziniń tuwılǵan elin qorg`aw ushın gu`res alıp baradı hám ol sırtqı dushpandı jeńedi. O`ziniń balası dushpanlar qolına aldawshılıq penen tu`sip qalıwına qaramasdan, dushpandı jeńe bildi. Bul jerde aqıl-parasatlılıq u`lken járdem etedi.

Bunnan basqada qaraqalpaq xalıq dástanlarında qaharmanlılıqlardan ko`plep mısıl keltiriwiimshge boladı. Oladı pedagogikalıq jaqtan tereńnen u`yreniw bu`gingi ku`nniń áhmiyetli máselelerinen bolıp tabıladı. O`ytkeni, házirgi ku`nde jaslardı milliy g`árezsizlik ruwxında tárbıyalaw kerekli hám

záru`rli islerden sanaladı. Gárezsizligimizdi qorg`aw, eldiń abadansılıg`ına erisiw, Watanımızdı sırtqı jaman tásirlerden, házirgi ku`nde du`nw`yag`a qáwip salıp turg`an diniy ekstremizm hám terrorizmnen qorg`aw , olarg`a qarsı gu`resiwdi jaslar sanasına sińdiriw lazım. Bunıń ushın xalqımızdıń milliy miyraslarınan tálim-tárbiya barısında paydalanıw jaqınnan járdem beredi.

Qaraqalpaq xalıq dástanı bolg`an «Qırıqqız»da jaslardı Watansu`yiwshilik ruwxında tárbiyalaw, olardı milliy g`árezsizlik ruwxında tárbiyalaw islerinde ibrat alatug`ın mısallar og`ada ko`p. Máselen, qızlarımızdı Gulayım batır qızday etip tárbiyalaw, ul balalardı Alpamıstay etip tárbiyalawdı aldımızg`a maqset etip alsaq boladı.

Házirgi ku`nde xu`kimetimiz jaslardı milliy g`árezsizlik ruwxında tárbiyalaw islerine ayırıqsha itibar qaratpaqta. Sebebi, elimizge jaman ko`z qaras penen qatnasıq etip aturg`an ayırım ku`shlerge qarsı gu`resiwgshe tayar bolıwımız kerek. Bul islerge jaslardı tayarlaw álbette, xalıq bilimlendiriwi tarawı hám keń jámiyetshiligimizdiń dıqqatında turıwı lazım.

Álbette, bul islerdi balanıń kishi waqıtlarınan baslap alıp barıw maqsetke muwapıq keledi. Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde hár qıylı mazmunda do`gerekler sho`lkemlestiriw unamlı nátiyjeler beredi. Mısal ushın «Xalıq awız eki do`retpesi», «Alpamıs» h.t.b. do`gereklerdi sho`lkemlestiriw mu`mkin. Bulardan basqa hár tu`rli mazmundag`ı do`gereklerdi sho`lkemlestirw maqsetke muwapıq keledi.

Sonıń ushında bulardan aqılǵ`a muwapıq paydalana alıw hár bir mug`allım hám tárbiyashınıń ku`ndelikli wazıypasına aylanıwı kerek.

2.2. Tálím-tárbiya jumislarında milliy qádiriyatlardı qáliplestiriw máseleleri

O`zbekstanniń sırt eller menen baylanısınıń o`zi bu`gingi jas áwladtıń ko`rkem mádeniyatına, ulıwma adamzatlıq bilimlerdi iyelewine tásir etip, kásiplik ko`nlikpelerin du`nya standartları dárejesine shıg`ıwdı wazıypa etip qoymaqta.

Miliy qádiriyatlarımız, u`rp-ádet hám dástu`rlerimiz qayta tiklenip hám tag`ıda gu`llenip rawajlang`anda g`ana jámiyetimizde ju`rgizilip atırg`an o`zgerisler tabıslı ámelge asadı. Sebebi, ruwxıy baylıq tiykarı bolg`an-bilimli, pikirlewdiń jańa usılına iye adam keleshek hám rawajlanıwdıń jolına márdana qádem qoyadı.

Demek, xalqımızdıń mádeniy miyrasın, tereń hám hár tárepleme u`yreniw, ruwxıy qádiriyatların bekkemlep, jetilistirip, bul dástu`rlerdi respublikamızda jasawshı hár bir insanniń sanasına sińdiriw, jas áwladtı jetik, pidayı shaxslar etip tárbiyalawdag`ı eń bir quramalı mashqala bolıp tabıladı. Sonlıqtan da respublikamızda sońg`ı dáwirde ko`rkem o`nerge ayrıqsha dıqqat berilip, bul haqqında bir neshshe qararlar hám ilajlar qabıl etildi.

Birinshi prezidentimiz miynetlerinde g`árezsizligimiz sebepli turmısımızdıń barlıq salalarında ju`z berip turg`an o`zgerisler, sonıń ishinde ko`rkem o`ner do`retpelerini milliyliги, u`rip-ádet hám dásturlerimizdiń tikleniwi milliy maqtanıshımız, milliy o`zligimizdi biliwdiń tikleniwi milliy maqtanıshımız, milliy o`zligimizdi biliwdiń tag`ı da bekkemlenip hám qayta qáliplesiwi u`lken isenim hám maqtanısh penen so`z etilip kelenbekte.

Bizge málim su`wretlew o`neri milliy qádiriyatımızdıń bir belgisi, jámiyettiń ruwxıy-ag`artıwshılıq tiykarların ko`rsetiwshi xalqtıń derlik milliy o`zligin, pikir hám oy du`nyasınıń tereńligi hám qatlamların ańlatıwshı ko`rkem o`nerdiń bir salası.

Sebebi, tas hám ag`ashtıń do`regen ápiwayı miynet quralların paydalanıw, oq jaydıń oylap tabılıwı hám ań ańlaw, ottan paydalanıwdıń dástu`rge aylanıwı, metallardan paydalanıw h.t.b. du`retiwshilik insan oy-pikiriniń jemisi. Erte dáwirdegi dáwir ko`rkem o`neri, oylaw, sezeniw qalıplesiwden ko`rkem o`nerdi Frantsiyanıń Fon de Gom, Lyasko, Nio hám İspaniyanıń Al`tamir u`ngileri diwallarına islengen su`wretlerde, Frantsiyanıń Limeyil` u`ngirinen tabılǵ`an, tastıń ju`zine islengen haywanlar padasınıń su`wretlew o`neriniń jámiyet turmısındag`ı áhmiyetli ornın belgilewshi dáliller desek boladı.

Respublikamızdıń ko`rkem o`neriniń o`tmish, mádeniyatı, Oraylıq Aziyanıń áyyemgi dáwir mádeniyatı menen birge tereńlestirilgen hám keńeytilgen bag`darda joqarı hám arnawlı oqıw orınlarında oqılatug`ın boldı, bir qansha sabaqlıqlar, oqıw-metodika oıq qollanbalar tiykarında u`yrenilip atır. Házirgi waqıtta mekteplerde su`wretlew o`neri sabaqlarında áyyemgi o`ner Evropa mámleketlerindeki arxeologlarımız tárepinen tabılǵ`an o`ner u`lgilerine qarap emes, bálkim o`zimizdiń Oraylıq Aziya, tap usı respublikamızdıń mádeniy miyraslarımız, qádiriyatlarımızdan biri bolǵ`an biybaha ko`rkem o`ner du`rdanalarına tiykarlanıp u`yrenilip, jańa basqısha o`tip kelinbekte. Ko`rkem o`ner do`retpesi arqalı áyyemgi dáwirdegi biziń waqtımızg`a shekemgi u`lgiler-miynet quralları, u`y buyımları, bezeniw zatları jetip kelgenligi málim. Olardan adamlardıń estetikalıq hám diniy ko`z qaraları, mádeniyatı, ko`rkem o`ner haqqındag`ı áyyemgi yamasa og`ada eń dáslepki pikirlerin biliwimizge dawamında tapıraq astında qalıp ketken mádeniy estelikler, u`y-jaylar, bárine buyımlardag`ı oyma su`wretler menen nag`ıslar sol dáwir tariyxın u`yretiwge járdem beredi, tiykarg`ı nusqaları o`zimizdiń jerimizdegi Zarautsay mısalınan da ko`rinedi eń o`tmish adamlarınıń ruwxıy du`nyasın biliwge xızmet etedi.

Su`wretlew o`neri sabaqlarında oqıwshılardıń milliy qádiriyatlarg`a ko`z-qarasın qalıplestitiwde bir neshshe basqıshlardı-ilajlardı ámelge asırıw mu`mkin: -Ko`rkem o`ner esteliklerine sayaxatlar sho`lkemlestiriw; -Xalıq ko`rkem o`neriniń belgili wákilleri: M. Nábiev, R. Chariev, R. Axmedov, A. Abdullaev, N.Qozıbaev, A.Mirzaev h.t.b. do`retken su`wretlerdiń ko`shirmelerin

ko`rsetiw , «Viktorina» keshelerin o`tkeriw hám pikir talasın sho`lkemlestiriw, -O`tmishtegi miyrasımızdı ko`rsetetuqın dástu`r u`rp-ádetlerimizdi, milliy qádiriyatlarımızdı esletiwshi estelikler haqqında sáwbet o`tkeriw, -Xalıq qol o`neri ustaları do`retken buyımlar, nag`ıs, oyma, ganch, zergerlik, toqıw, tigiw u`lgilerin u`yretiw itibarg`aa ılayı3. Su`wretlew o`neri sabaqları oqıwshılardıń estetik talg`amın asırıwda, olardı joqarı mádeniyatlı , dáwirge say jaslar etip tárbiyalawda ayırıqsha orın iyeleydi. Solayts etip, ko`rkem o`ner sabaqları oqıwshılardı milliy mádeniyat, milliy qádiriyatqa hu`rmet penen qarawg`a, ko`rkem o`ner do`retpelerin hám tariyxıy esteliklerimizdi qádirlewge, Watang`a sadıqlıq ruwxında tálim alıwına bag`darlasa, o`z aldına qoyg`an wazıypalı tolıq orınlag`an boladı.

2.3. Sabaqtan tıs jumıslarda xalıq dástanlari hám erteklerdi u`yreniwdiń tárbiyalıq tásiiri

Qaraqalpaq xalqınıń awız eki do`retpelerinde xalqımız-dıń tariyxı, onıń turmısı, jaqsılıq hám jamanlıq haqqın-dag`ı oy-pikiri, ko`z-qarası, o`mirlik tájiriybesi sáwlelengen.

Qaraqalpaq awız eki do`retpesiniń keń tarqalg`an tu`rleri-nen bir ertekler. Ertekler belgili bir dáwirdiń do`retpesi g`ana bolıp qalmastan, al ásirler dawamında xalıqtıń tariyxın, arzıw-ármanın, turmısın, ádep-ikramlılıq tu`sinigin, áwladtan-áwladqa jetkizip, xalıq penen birge jasap kiyatırğ`an xalıq do`retpesi bolıp esaplanadı.

Erteklerdi hár bir insan, hár bir dáwir adamı su`ysinip tıńlaydı. O`ziniń esitkenin geyde o`zgertip, tolıqtırıp, jańa tu`rge endirip, jańa mazmunlar payda etip, basqa adamlarg`a jetkizip otıradı. Erteklerdiń adamlarg`a bunday ku`shli tásir jasawınıń, olardıń umitılmay tıńlawshınıń yadında uzaq waqıt saqlanıp qalıwınıń tiykarı nede? Onıń sebebi erteklerdiń tıńlawshılardıń dıqqatın o`zine tarta alatug`ınday mazmunınıń qızıqlı, joqarı poetikalıq mazmunda qurılıwın-da, olardıń turmıslıq hám tárbiyalıq áhmiyetke iye bolıwında bolıp esaplanadı. Onda xalıq oyınıń, pikiriniń, ko`z-qarasınıń ulıwmalastırılğ`an tu`rde beriliwinde. Sonlıqtan da ertekler bir neshshe mıńlag`an jıllar boyı umitılmastan áwladtan-áwladqa o`tip jasap kelmekte.

Xalıq awızında aytılp ju`rgen hár bir ertekte xalıqtıń ku`n ko`risi, u`rip-ádeti, ádep-ikramlılıg`ı, oy-pikiri, arzıw-ármanları, tábiyatqa, jámiyetlik turmısqa qatnası so`z etiledi.

Olarda haqıyqatlıqqa tuwrı kelmeytug`ın, tábiyattan tıs ku`shler jin, peri, dáw, jer astı patshalıg`ına barıw, gilemdi minip ushıw, o`lgendi tiriltetug`ın suw hám t.b. ushırasqan menen de erteklerde xalıqtıń belgili bir hádiyseler haqqında qıyalıy tu`sinigi berilgen.

Ertekler, á sirese, balalarg`a ku`shli tásir jasaydı, balalar o`zleri jaqsı ko`rgen, o`zlerine unag`an erteklerden ku`shli tásir-lenip, onı uzaq waqt umıtpaydı, aytıp ju`redi. Sebebi, olardan bala jaqsılıq penen jamanlıqtıń, ádep-ikramlılıq penen ádepsizliktiń gu`resin, hadallıqtıń, ádilliktiń ádepsizlikti jeńiwın, o`tirikten shınlıqtıń u`stem bolıwın, jamanlıqtıń áshkaralanıwın, hadallıqtıń adamdı o`z ármanına jetkizetug`ınılıg`ın ko`redi.

Ertekler qıyalıy, ármanlar tiykarında payda bolg`an. Xalıq aspan sırım ashıp, kosmos keńligin iyelew maqsetinde gilem-samolettı oylap shıg`ardı. Go`zlegen jerine tez barıp jetiw qıyalına baylanıslı jelayaqtı payda etti. Adam awırıwın jeńilletiw ármanı tiykarında o`lgendi tiriltetug`ın janlı suw hám káramatlı almanı do`retti. Bulardıń báriniń tiykarı do`retiwshilik miynet ekenligin ko`rsetedi.

Qaraqalpaq xalıq ertekleriniń jámiyetlik-siyasiy hám tárbiyalıq áhmiyeti ju`dá ullı. Ertekler o`ziniń tereń mazmunlılıg`ı menen, ádebiy o`tkirligi menen adam sezimine ku`shli tásir etedi. Sebebi, onda xalıq danalıg`ı hám onıń ko`p ásirlik erteklerin oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq tu`sinigin rawajlandırıw, aynaladag`ı qubılıs, waqıyalar haqqında o`zlik oy-pikirin aytıwg`a u`yretiw ushın paydalanıw ku`ta u`lken nátiyje beredi. Anıg`ında, biziń jámiyetimizdiń sanalı, jedel ag`zasın qalıplestiriw wazıypasın ámelge asırıwda erteklerdiń tárbiyalıq roli ku`ta ullı.

O`ytkeni, qaraqalpaq xalıq ertekleri oqıwshılardı miynet su`yiwshilikke, doslıqqa, adamgershilikke u`yretedi, u`lkenlerge hu`rmet, kishkenelerge mehriban bolıwg`a tárbiyalaydı, o`zinde Watan su`yiwshilikti, batırlıqtı, mártlikti tuwrı so`lilikti, yag`nıy balalarg`a eń joqarg`ı ádep-ikramlılıq sıpatların qalıplestiriwge járdem beredi.

Qaraqalpaq xalqı ásirler dawamında adamlar arasındag`ı qarım-qatnasqa ayırıqsha kewil awdarg`an, adam o`mirin go`zzalandıratug`ın adamgershilik sıpatların jaslardıń qarım-qatnasına endiriwge umılǵ`an hám olardı minez-qulıq normasınıń tiykarına aylandıırıw ushın háreket etken. Bunday háreketiń turmıs, adam o`miri ushın áhmiyetin, o`mirdi go`zzal-landırıwshı qásiyetin ertek qaharmanlarınıń is-háreketi arqalı sáwlelendirgen. Usı adamgershilikli

sıpatlardı iyelep, onı o`ziniń minez-qulıq qádesi etip alıwg`a u`yretip otırg`an. Sonlıqtan da erteklerdi mekteptegi tálim-tárbiya isinde paydalanıw, oqıtıw hám tárbiyalaw isiniń mazmunın bayıtağı, onıń tásirlilegen arttırağı, nátiyjeliligin támiynleydi.

Qaraqalpaq xalıq erteklerinde jaslardı tárbiyalawda oqıwdıń áhmiyeti ayrıqsha so`z etiledi. Olarda oqıwdıń awır qol miynetin jeńilletip, adam o`mirin go`zzallandıratug`ınıg`ı, go`zlegen maqsetke jetiw imkanın payda etetug`ınıg`ı, aqıl-oyın o`sirip, parasatlı, ádep-ikramlı insan bolıp qalıplestiriw tiykarın rawajlandıratug`ınıg`ı ko`rsetiledi.

Mısalı «Aqıllı qız» erteginiń mazmunında oqıwdıń áhmiyetliliğin bayanlaw tiykar boladı. :sh ag`ayinli jigit jas waqtınan baslap o`ner iyelew ushın umtıladı. Ata-anası olardı oqıwg`a beredi. Olar o`z bilimin ko`teriw ushın basqa qalalarg`a oqıwg`a ketedi. Oqıw olardıń aqıl-oyın tolıqtırağı, parasatlılıqqa u`yretedi. Hár tu`rli kitaplardı oqıw arqalı olar adamlar arasındag`ı qarım-qatnastıń adamlarda qanday sezim qubılısların, is-háreketlerdi payda etetug`ınıg`ın u`yrenedi hám bul jag`day olardı adamgershilik sıpatların rawajlandırıwg`a umtılağı. Olar hár bir is-háreketke tereń oylana otırıp ámelge asırıw jolların u`yrenedi.

Ertek mazmunı oqıwshılarg`a oqıwdıń, o`ner u`yreniwdiń áh-miyetin ashadı. Oqıwshılar o`ner u`yreniw jolındag`ı qıyınshılıqtı ko`redi. O`nerdi u`yreniw ańsat keshpeytug`ının, tek shıdam-lı, harmay-talmay, awırmanlıqqa ko`nip, izlenip to`zimplilik pe-nen háreket etken adam g`ana o`nerdi mu`násip iyeley alatug`ınıg`ın, o`nerdiń turmıs ushın ju`dá zárur ekenligin tu`sinip jetedi.

Sonıń menen birge olar o`ner adamg`a u`lken isenip sezimin, ruwxıy jetiklik payda etetug`ınıg`ın ańlaydı. Bul oqıwshılar-da o`ner adam o`mirin go`zzallandıratug`ın, turmıs abadanlıg`ın támiyinlewshi tiykarıg`ı faktor ekenligine isenim payda etedi. Nátiyjede, oqıwshılarda bilim tiykarların iyelew ushın umtılıw qalıpleseği.

Qaraqalpaq erteklerindeki tiykarıg`ı temalardıń biri hadallıq, haq niyetlilik.

Xalıq erte waqıttan baslap-aq adamdag`ı ádep-ikramlılıq qásiyetlerdiń biri hadallıq penen haq niyetlilikke ku`ta joqarı bahalag`an, tek hadal adam g`ana qanday qıyınshılıq bolsa da jeńip o`zlerineń o`mir tájiriyesindegi hádiyeseler arqalı, balalardı hadallıqqa, kisige qıyanet etpewge tárbiyalap otırg`an.

Usınday tkmalar «Amanat aman saqlaydı», «Aq kewilliniń atı azbaydı, tonı tozбайdı» atherteklerdiń mazmunın qurag`an. Erteklerdegi hadallıqqa hám haq niyetlilikke ulıwma ádep-ikramlılıq qádeleriniń turmısqa asıwı adamlar arasındag`ı qarım-qatnastı go`zallandırdı, turmısın, oylag`an maksetine erisiwge bag`dar beredi degen tiykarg`ı oydı sáwlelendiredi.

«Amanat aman saqlaydı» erteginiń baslı qaharmanı shopan. Ol barlıq o`mirin baydıń qoyların bag`ıw, solardıń bas sanın ko`beytiw ushın háreket etiw menen o`tkizedi. Sho`l daladag`ı shopanlıq xızmeti ushın baydan bir jilg`a alg`an miynet haqısı jalg`ız qoy. Ertek mazmunı da usı shopannıń háreketi, onıń jalg`ız qoyına baylanıslı waqıyalar do`geresinde rawajlanadı.

Shopan baydıń qoyın bag`ıp ju`redi. Bir ku`ni qoyg`a qasqır shabadı. Biraq shopan qoylardı qırğılıq penen qorg`ap qasqırǵa aldırmaıdı, qasqır ashlıqtan o`liw halına keledi. Shopannıń qoylardı aldırmaıtug`ınıń ko`zi jetkennen so4. qasqır shopang`a o`z awhalın aytıp, jalınıwg`a májbu`r boladı. Mine usı jerde shopannıń ádep-ikramlılıq qásiyeti, joqarı adamgershilik qásiyeti ayawshılıq, g`amxorlıq etiw, azap shekken waqıtta qolınan kelgen járdemin beriw, hátteki buring`ı dushpanı bolsa da ol mu`shkil halg`a tu`skende og`an keshirimlilik penen qatnas jasawg`a umtılw, kisige qıyanet etpew sáwlelenedi.

Shopan qasqırdıń ashtan beli buratılıp, zordan ju`rgenligin ko`rgennen keyin, onı ayaydı, og`an qolınan kelgen járdemin ko`rsetip. Onı mu`shkilin jeńilletiwge oylaydı.

Shopan qasqırǵa bir qoydı alıwg`a ruxsat etedi. Shopan qoylardı bir jerge iyirip turadı, qasqır qoylarg`a shabadı. :shret shapqanda da qasqırdıń awzına shopannıń baydan bir jıllıq miynet haqısına alg`an jalg`ız qoy iline beredi.

«-Qasqır jora,-deydi shopan, -endi sag`an nesip etken meniń qoyım eken, nede bolsa jey g`oy, biraq, terisin soyıp alayın»¹. Shopan qasqırǵa o`ziniń jalǵız qoyın beredi.

Álbette, bul jerde xalıq shopanniń ádep-ikramlılıq qásiyetin ku`ta ayqın ashadı. Onıń qasqırǵa baydıń bir qoyın uslap beriwinede bolatug`ın edi. Bayǵa « qasqır alıp ketti,- dep aytar edi. Bunday etkende shopan bayǵa qıyanet islegen bolar edi. Xalıq o`ziniń su`yikli qaharmanlarınıń hadallıǵın ko`rsetiw maqsetinde onı bunday unamsız qádeminen qaytaradı. Kisige qıyanet jasaw, haramlıq islew unamsız qásiyet adamda qıynawshılıq, ku`yinshilik sezimniń payda bolıwına alıp keletug`ın háreket bolǵanlıqtan, ko`zi qıymay, ishinen gu`yzelese de, shopan háreketi arqalı bunday isti mal degende jalǵız qoyın o`ziniń ata dushpanına ko`zi qıyıp o`z erki menen beriw onı ámelge asırıw tek ádep-ikramlı adamǵa g`ana tán qásiyet ekenligin, tek ar-hu`jdanı taza, haq kewilli adam g`ana usınday saqıylıqqa barıw ekenligin ko`rsetedi,

Shopan qasqırǵa jalǵız qoyın bergende hesh qanday o`ziniń jeke mápin, paydasın oylamay, tek ayawshılıq sezimi tiykarında háreket etedi. Nátiyjede, usınday qásiyeti ushın hadal, haq niyetli, saqıylıq, hesh qanday jeke mápti go`zlemegen isi ushın shopan ármanına jetedi, u`lken baylıqqa iye boladı.

Ertek tek shopanıń haq nm-iyetlilik háreketin sawlelen-dirip g`ana qoymastan, xalıqtıń amanatqa bolǵan ko`z-qarasın, yag`nıy amanatqa qıyanet etpew barlıq waqıtta adamdı apattan saqlaydı degent tu`sinigin dálilleydi. Kárwanshılar shopanniń tapsırmasın orınlaw, onıń bergen terisin pullap, oylarına hesh qanday jamanlıq almay kiyatırǵanda, tu`nde kárwanniń aynalasına temir qorg`an payda bolıp, qaraqshılar tonaydı. Bul mi-fologiyalıq waqıya tu`nde kárwanniń aynalasın temir qorg`anniń qorshap turıwı qıyal negizinen payda bolǵan menen, onıń tiy-karında ádep-ikramlılıq hereketiń amanatqa qıyanet jasa-mawdıń qwdiretli ku`shin ko`rsetip, tınlawshılardıń hadallıq sezimlerin tárbiyalaw ideası jatırǵanlıǵın ko`riwge` boladı.

---

¹ Qaraqalpaq xalıq ertekleri. Nokis, Qaraqalpaq mámleketlik baspası, 1957-jil.12-bet.

Adamdı go`zzallandıra tu`sip, onıń alamlar arasında abıroyın ko`teretug`ın ádep-ikramlılıq qásiyet tiykarı adamnıń haq niyetlilikinde, kewilinde dıq saqlamay keshirimli bolıwında, jamanlıqqa jaqsılıq háreket penen juwap qaytarıwg`a umtıwında.

Usınday ko`z-qarasta háreket etetug`ınlardı xalıq hu`rmetlep, olardıń go`zlegen maqsetine jetetug`ınlıg`ın ko`rsetip, «Aq kewilliniń atı azbaydı, tonı tozbaydı» deydi. Sol sebepten bolıw kerek usı atamadag`ı ertektiń mazmunı joqarıdag`ı ideya tiykarında qurılğ`an. Eki ag`ası mal-mu`lkin sarp etip, azıp-tozıp ju`rgen jerinen inisi u`yine ákelip bag`adı. Biraq ta olar biraz waqıt inisiniń u`yinde ju`rip toyıng`annan keyin, inisin o`ltiredi, barlıq du`nyasın alıp ketedi. Inisi o`zindegi sıyqırlı ju`ziktiń ko`megi menen tiriledi.

Inisi ag`alarınıń urlıq islep, adamlardan tayaq jep, azap shegip ju`rgenlerin tag`ı da ko`redi. Ag`aların ayaydı, olardı u`yine ertip ákeledi. Hu`rmetlep ku`tedi. Ag`aları tag`ı da og`an jamanlıq islep, onı o`ltirip mal-mu`lkin tonaydı. Inisi tag`ı da sıyqırlı ju`ziktiń ko`megi menen tiriledi. Ag`aları barlıq mal-mu`lkti sarp etip, urlıq penen ku`n ko`redi, adamlardan tayaq jeydi, azap tartadı. Inisiniń olarg`a bolg`an bawırmanlıq sezimine jawızlıq háreketleri menen juwap beredi. Biraq ta inisi birdeyine ag`alarınıń haramlıq is háreketin keshiredi, hesh waqıtta kewilinde dıq saqlamaydı. Bárhama tuwısqanlıq sezimdi hu`rmetlep, onı barlıq nárseden joqarı qoyadı. Barlıq waqıtta olarg`a u`lken isenim, u`mit penen qaraydı. Ag`aların bár-hama keshirip, bawırına tartıp, olarg`a o`zindegi tereń tuwısqan-lıq muhabbatı menen qatnas jasaydı, olardıń jawızlıq, hara-mılıq is-háreketlerden tu`binde bas tartpaytug`ınlıg`ına iseni-mi bekigennen soń g`ana, yag`nıy u`sh retke shekem ag`aları o`z háreketlerin qaytalay bergennen keyin g`ana, u`sh retke shekem qahar-mandı sınaw erteklerde qalıplesken usıl, inisi olardı darg`a astıradı. Sebebi ag`aları bir anadan tuwg`an inisine, onıń baylıg`ın iyelew maqsetinde u`sh ret qastıyanlıq islep, keshirilmes awır qılmıs jasaydı. Sonda da inisi olarg`a inilik kishilik penen qatnas jasap, olardıń háreketin keshirip, o`ziniń inilik minnetin inabatlı orınlap otıradı. Tek ag`alarınıń jawızlıq háreketten qol u`zbeytug`ınlıg`ına, bergen antların hesh qanday

orınlamaytug`ınlıg`ına, minezin du`zetiw ushın umılmaytug`ın-lıg`ına tolıq ko`zi jetip, isenim payda bolg`annan keyin g`ana inisi olarg`a, ilajsızdan, eń keyingi hám awır jazanı qollanıwg`a májbu`r boladı. Sonday bolsa da, inisi ag`alarınıń o`zine islegen qastıyanlıq, jawızlıq háreketi ushın emes, al birinshiden adamlarg`a ádep -ikramlılıqtı bekkemlew, jamanlıqtı jaqsılıqtıń jeńetug`ınlıg`ına isenim payda etiw, ekinshiden, o`ziniń mámleketinde ádillik ornatiw ushın háreket etiwshi patsha ekenligin dálillew maqsetinde qollanadı. Sonlıqtan da, olardıń inisiniń bul isin jawızlıqqa qarsı bag`darlang`an háreket ekenligin mug`allimniń ashıp beriwi tiyis.

Ertektiń mazmunı oqıwshılarg`a ku`shli tásir etedi. Olar erteekte jaqsılıq penen jamanlıqtı, ádep-ikramlılıq penen ádepsizliktiń gu`resip, ádilliktiń ádilsizlikti jeńiwın, shın-lıqtıń o`tirikti áshkara etiwın, hadallıqtıń adam turmısın go`zzallandırıp, onı o`z maqsetine jetkizetug`ınlıg`ın ko`redi. Bul olarda ádillik, haq niyetlilik, hadallıq, shınlıq g`ana adamgershilikli qásiyetlerdi bekkemleytug`ınlıg`ına isenim payda etedi, olardı o`mirdi optimistlik ko`z-qarasta qabıllawg`a u`yretedi.

Qaraqalpaq xalqı barlıq waqıtta hadal miynetti joqarı bahalag`an miynetkesh adamdı hurmet etip, miynet su`yiwshi-likti jaslarg`a ádep ikramlıqtı belgisi retinde u`lgi etip ayıp otırg`an. Sonlıqtan da, miynet adamı xalıq awız eki ádebiyatında tiykarg`ı temalardıń biri bolıp kelgen. Mısalı, «Shámshiy hám onıń hayalı» atlı erteke alayıq. Ertekte hadal miynet adam turmısınıń mazmunı hám tiykarı ekenligi bayanlanadı. Áyyemgi bir qalada Nur degen usta boldı. Nur adamg`a eń kerekli nárse o`ner, al o`nerdi u`yreniw ushın oqıw kerekligin o`ziniń o`mir tájriybesi arqalı biledi. Sonlıqtan da ol jalg`ız ulı Shámshiydi tog`ız jasınan oqıwg`a beredi. Bundag`ı maqset jas waqtınan baslap ilim tiykarları menen qurallandıırıw boladı. Balasın on altı jasına shekem oqıtqan Nur endi o`nerge u`yretiwdi maqset etedi. Nátiyjede, atasınıń u`yretiw arqalı shámshiy ustalıq o`nerdiń barlıq sırların hár tárepleme o`zlestiredi.

Gárejetten tarıg`ıw, tamaq tappay asharsılıqqa ushıraw Shámshiydi miynet etiwge májbu`rleydi. Awılda islep tapqanı ku`ndelikli tamag`ınan

awıspag`annan keyin, Shámshiy hayalınıń aqlı menen basqa jaqqa talap izlep ketedi. Shámshiydiń o`z o`neriniń jemisin paydalanıwg`a háreket etiwine hayalınıń so`zi sebepshi boladı. Bul arqalı xalıqtıń hayalg`a b`rhama hu`rmet penen qarap, onı qısılg`an jerde tuwrı sheshim qabıllap, tuwrı jol ko`rsetetug`ın aql iyesi dep, onı menen sanasqanın ko`remiz.

«Shámshiy neshshe ku`nler jol ju`rip, bir qalag`a keledi. Sol qalada bir bay bar edi. Ol bay o`zine jaqsı jay saldıruw ushın ustag`a mu`táj edi. Shámshiy jumıs izlep, áne sol baydıń u`yine baradı. Bay jayın salıwg`a Shámshiydi usta etip jallap aladı»²

Shámshiydiń oqıwınıń paydası usı jerde ko`zge tu`sedi. Ol dáslep jaydıń jobasın sızadı, neshe bo`lme, qanday bolıp salınuw kerekligin qag`azg`a tu`siredi. Usılay etip, Shámshiy arxitekturalıq tu`siniktiń xalıq turmısında ayırıqsha orın tutatug`ınlıg`ın o`lshestirip, joba boyınsha salıng`an jay turmıs ushın qolaylı, adamdı o`zine tartatug`ınday, og`an ku`shli tásir etetug`ınday sulıw bolıp shıg`atug`ınlıg`ın ko`rsetedi.

Jaydıń zaman talabına say bolıp shıg`ıwı ushın qurılısshılar bilim menen bir qatar da adamdı miynetke iytermeleytug`ın ruwxıy ko`terińkilikte u`lken áhmiyetke iye. Shámshiy sanalı miyneti nátiyjesinde qurg`ın jasaytug`ınday g`árejet tabadı, o`ziniń o`neri menen tanılıp, isi arqalı o`zi haqqında unamlı pikir tuwdıradı, al bul hadal miynet g`ana adamnıń go`zlegen maqsetine erisiw mu`mkinshiligin beretug`ınlıg`ına isendiredi hám oqıwshılardıń miynetti su`yiwshiligin rawajlandırıwda ku`shli unamlı tásir jasaydı.

Xalıqtıń o`nerdi ku`tá joqarı bahalaytug`ınlıg`ı, o`nerdiń qájetililigine bolg`an unamlı ko`z-qarası basqa da, qaraqalpaq xalıq ertekleriniń mazmunınıń tiykarın quraydı.

«Xan qızın alg`an bala» erteginde xan o`ziniń qızın eń kerekli o`nerdi iyelegen balag`a beretug`ınlıg`ın aytadı. Xannıń bul ko`z-qarasın, onıń baylıqtan o`nerdi joqarı bahalag`anlıg`ın, o`ner bul baylıqtıń gilti ekenligine tu`singenligin ko`rsetedi. Xan jarlı balanıń o`neriniń qásiyetin ko`rgennen keyin, og`an kewili

---

² Qaraqalpaq folklorı. 2-tom, Nokis «Qaraqalpaqstan» baspası, 1988 j. 281-6.

tolıp, o`ziniń qızın beredi. Bul arqalı xalıq adamdı mal-mu`lki etip, go`zlegen maqsetke jetkizetug`ın birden-bir o`nerdi iyelew kerekligin, ol ushın erinbey miynet islew qájetligin ko`rsetedi.

Qaraqalpaq xalıq erteklerinde adamlar arasındag`ı qarım-qarnastıń unamlı hám unamsız tárepleri de sáwlelenedi. «Qubılı batır» erteginde menmenliktiń, o`r ko`kirekliktiń unamsız aqıbeti so`z etiledi.

Qubılı o`z qatarınan ku`shi, aqılı artıq, merek-toylardı basqaratug`ın awıldag`ı jigitlerdiń biri bolıp jetisedi. Alısqanın alıp uratug`ın ku`shi, dushpannan qorıqpaytug`ın qarsı shabatug`ın batırlıq Qubılada o`zin adamlardan artıq sanaytug`ın joqarı uslaytug`ın sezimin rawajlandıradı.

Bul onda menmenlik, o`z aytqaninan qaytpaytug`ın qásiyetti payda etedi. Ertekte adamgershilikli minez-qulıq penen menmenlik sıyıspaytug`ın qásiyet ekenligin, tákabbırlıq adamdı azdıratug`ın unamsız is-háreketlerge alıp keletug`ınlıg`ın hár tu`rli waqıyalar arqalı isenimli su`yretleydi. Ertekte Qubılınıń azapqa tolı jag`dayg`a ushırasıwınıń tiykarg`ı sebebi, onıń menmenligi ekenligin dálillew arqalı jaslarda menmenlikke jerkenishli sezim menen qatnas jasawdı qáliplestiriw maqseti qoyılğ`an.

Qaraqalpaq xalıq erteklerinde jaslarg`a ádep-ikramlılıq tárbiyasın beriw, olarda miynet su`yiwshilikti qáliplestiriw, o`nerdi u`yreniwge umtılıwshılıg`ın rawajlandırıw menen birge, jaslarda ata-anag`a minnetdarshılıqtı, perzentlik parızın seziniwdi tárbiyalaw tiykarg`ı temalardıń biri bolıp tabıladı.

Ata-anag`a bolğ`an g`amxorlıq, perzentlik parızdı orınlaw ádep-ikramlılıqtıń ag`la ko`rinisi bolatug`ınlıg`ın dálilleydi. Ata-anag`a minnetdarlıg`ın umıtqan perzentten hesh qanday jaqsılıq is, ádep-ikramlılıq háreket ku`tiwdiń mu`mkin emes ekenligin so`z etedi. Mektep oqıwshılarınıń turmısında ertekler u`lken tárbiyalıq áhmiyetke iye. Oqıwshı ertektiń mazmunınıń ápiwayılıg`ı, qızıqlılıg`ı, ondag`ı qaharmanlardıń ziyrekligi, shaqqanlıg`ı, tuwrılıg`ı, tiliniń ko`rkemligi, baylıg`ı hám tazalıg`ı ushın jaqsı ko`redi. Ertek oqıwshını o`z qaharmanlarınıń qızıqlı is-háreketleri menen qızıqtıradı, ádillik penen jaqsılıqtıń, jawızlıq penen haramlıqtıń u`stinen jeńiske

erisiwin sáwlelendiriw arqalı tolğ'andıradı, unamlı su'yikli qaharmanıń quwanış-qayg'ısınan ortaqlasıw sezimin qáiplestiriwi menen birge, tárbiyalıq mu'mkinshilikleri menen o`zine tartadı, ádep-ikramlılıq tu`siniginiń qáiplesiw tiykarın payda etedi.

Oqıwshılarg`a qaharmanlardıń sezimin, bastan keshiriw-lerin ashıwda ádep-ikramlılıq háreketlerdiń sáwleleniw arqalı oqıwshılardıń aqıl-oy tu`sinigin rawajlandırıwda qaraqalpaq xalıq ertekleri ku`tá tásirli qural, sebebi ertek qaharmanları o`zlerinń psixologiyasınıń ápiwayılıg`ı, háreketleriniń anıqlıg`ı menen ku`tá tu`sinikli, qabıllawg`a qolaylı. Sonlıqtanda baslawısh klass oqıwshılarınıń turmısında ertekler ayırıqsha orın tutadı.

Oqıwshılar sol waqtınan baslap- aq ertekler menen tanısa baslaydı. Kinoteatrdá, televidenie arqalı ko`rgen, ata-analarınıń, aytıp beriw arqalı esitken ertekleri oqıwshılardıń sezimine ku`shli tásir etip, olardı mazmun qızıqlıg`ı menen o`zine tartıp, qıyalın rawajlandırıadı, ádep-ikramlılıq tu`sinigin keńeytedi, turmısqa estetikalıq qatnasın qáiplestiriwde u`lken járdem beredi. Al bul wazıypanı jemisli tu`rde ámelge asırıw mug`allimniń ertekti sabaqta o`tiw protsessinde alıp barg`anis usılınıń tásiriligine tikkeley baylanıslı. Ol ushın mug`allim oqıwshılardıń ertektiń mazmunın durıs qabıllawına erisiwi tiyis. Bul birinshiden, mug`allimniń oqıwshılarda shıg`arma mazmunın qabıllawg`a belgili dárejede dıqqat awdarıwdı payda ete biliwine, ekinshiden, shıg`armanıń tásirli oqılıwına, u`shinshiden, qaharmanlardıń ádep-ikramlılıq sıpatlarınıń ruwxıy jag`daylarınıń, emotsiolıq sezimleriniń oqıwshınıń ju`rek tolqıwın payda eterliktey dárejede ashılıwına, to`rtinshiden, oqıwshılardıń shıg`armanıń su`wretlew usılın hám til ko`rkemliginiń ayırıqshvalıg`ın tu`sindiriwine baylanıslı.

Mug`allim sabaqta eń aldı menen oqıwshılardıń qanday erteklerdi biletug`ınlıg`ın anıqlaydı hám olarda ne haqqında ayılatug`ının soraydı. Bunnan keyin mug`allim taza temanı aytıp, onda oqıwshılardıń ne menen tanısatug`ınlıg`ın, nelerdi bilip alatug`ınlıg`ın aytadı. Bul oqıwshılarda temag`a qızıg`ıwshılıq payda etip shıg`arma mazmunın qabıllawg`a psixologiyalıq

tayarlıqtı qalıplestiredi. Nátiyjede, oqıwshılardıń sabaqqa janlı, jedelli qatnasıwın ámelge asıradı. Bular temanı o`tiw protsessinde oqıwshılardıń dıqqatın qaharmanlardıń ádep-ikramlılıq háreketlerine awdarıw, adamgershilik tu`sinigin keńeytiw mu`mkinshiligin beredi. Temanı o`tiw protsessinde oqıwshılardıń dıqqatın ertek qaharmanlarınıń ádep-ikramlılıq qásiyetine awdarıw arqalı olardıń tu`sinigin keńeytiw wazıypası ámelge asadı.

Mug`allim ertekler menen islesiw dáwirinde eń dáslep ertekti oqıwshılardıń jaqsı qabıl etiwine erisiwi tiyis. Oqıwshıda o`z qıyalı arqalı ertektegi háreketke aralasıw niyetin payda etip, qıyal hám ertek qaharmanınıń kelbetin ko`z aldına keltire alatug`ınday etip qabıllawına erisiw, sol háreket hám waqıyalarg`a pikir aytıw uqıplılıg`ı, o`z sezimin ko`rsetiw ko`nlikpesin payda etiw kerek. Sonda g`ana, oqıwshı ertek mazmunın tereń o`zlestire aladı, ondag`ı su`wretlengen waqıyag`a sezim ko`terińkiligi menen aralasadı, is háreketlerdiń ádep-ikramlılıq háreketlerin tuwrı tu`sinedi.

Xalıq ertekleri o`ziniń qurılısı boyınsha awızsha aytıw ku`ta qolaylı, ertekshi ertekti aytqan waqıtta o`zi sol waqıyanı ko`rgen adamday tásirlene otırıp aytadı. Bul tıńlawshını o`zine tartıp tásirlendiredi. Sonlıqtan da, ertek mazmunın awızsha aytıp beriw onıń mazmunın tekst boyınsha oqıp beriwden nátiyjeli tásirli boladı.

Mug`allim oqıwshılarg`a ertek mazmunın awızsha tásirli etip aytıp beredi. Mug`allimniń shıg`arma mazmunın hár tu`rli dawıs tolqını, so`ylew tipi menen logikalıq pát tu`sirip qaharman háreketine, minez-qulqına sáykes háreketlerdi aytıp beriw oqıwshılardıń ertek mazmunın tolıq hám tereń tu`siniwine, hár bir qaharmanıń is-háreketine qarap o`zlerinde belgili bir ko`z-qaras hám pikirdi payda etiwine járdem beredi. Mug`allimniń ertek mazmunın oqıwshılarg`a awızsha aytıp beriw, ertek mazmunınıń tásirli ayılıwı, aytıwshı menen tıńlawshı arasındag`ı baylanıstı bekkemlep, oqıwshılar dıqqatın mug`allimniń qıymılı hám so`zine awdaradı. Bul arqalı mug`allim, birinshiden, oqıwshılardıń basqa hesh nársege kewil bo`lmesten barlıq oyın, dıqqatın itibarın aytılıp atırğ`an waqıyanıń barısına qaratıp tıńlap otırıwına erisse, ekinshiden, hár bir oqıwshınıń

qıymılı bet-álbeti arqalı, qaysı qaharmannıń qanday háreketi, oyı oqıwshılarg`a tásir etip, olarda qanday sezim payda etkenligin baqlap otırıw mu`mkinshiligin beredi.

Álbette, bunnan barlıq jag`dayda, hámme háreketlerdi tek awızsha aytıp beriw arqalı g`ana go`zlegen maqsetke erisiw mu`mkin degen juwmaq shıqpawı kerek. Egerde mug`allim ertekti awızsha aytıp beriw oyındag`ıday bolıp shıqpaytug`ınlıg`ına ko`zi jetse, ertekti awızsha aytıp beriwdenbass tartıp ertek mazmunın tekst boyınsha tásirli oqıp beriwine de boladı. Ertektiń mazmunı boyınsha pikir alasıw da oqıwshılardıń sanalı tu`sinikke iye bolıwında u`lken járdem etedi. Mug`allimniń qoyg`an sorawı oqıwshılarg`a qaharman is-háreketleriniń maqsetine, payda bolıw sebebine, ayırım waqıyalar arasındag`ı baylanıstı tereńirek tu`siniwine járdem etedi, qaharmannıń is-háreketleriniń ádep-ikramlılıg`ın anıg`ıraq qabıllaydı, háreket penen oylaw arasındag`ı baylanıstı tolıq ańlatadı.

Oqıwshılar ko`bine is-háreketiń ishki sırna birden tu`sinip kete bermeydi. Og`an baslawısh klass oqıwshısınıń oy o`risiniń rawajlanıw dárejese jetkilikli bolmaydı. Sonlıqtan, oqıwshınıń ertek mazmunına tereńirek enip, mánisine sáykes tu`sinik toplaıp, qaharmannıń háreketlerine qarata pikir payda etiwine mug`allimniń bag`darlawshı sorawları ko`p járdem etedi. Ertektiń mazmunı tuwralı oqıwshınıń tu`sinigi tereńirek hám sanalıraq bolıwı ushın mug`allim sorawdı oqıwshınıń oyına qozg`aw salatug`ınday dárejede etip beriw kerek. Sonda g`ana oqıwshı qoyılğ`an sorawg`a juwap qaytarıw ushın qaharmannıń is-háreketine o`z ko`-qarasın bildiredi hám o`z pikirini kerekli jerde tıyanaqlı dáliller menen aytıp tastıyıqlaydı. Nátiyjede, oqıwshı shıg`arma mazmunın o`z so`zi menen ayta biliwdi u`yrenedi hám oqıg`an tekst mazmunı tuwralı pikir ju`rgiziwdiń baslang`ısh tiykarların iyeleydi. Bul oqıwshılarda logikalıq oydıń rawajlanıwına, olardıń shıg`arma qaharmannıń is-háreketine belgili bir pikir aytıw ko`nlikpesiniń payda bolıwına alıp keledi.

Sabaq dáwirinde materialdıń tárbiyalıq tásirliiligin art-tırıp, go`zlegen maqsetke erisiw ushın onı durıs paydalana bi-liw bul mug`allimniń sistemalı

jumis alıp barıwına, bilimine hám o`z mamanlıg`ına bolg`an juwapkerli qatnasına, do`retiwshilik izleniwshiligine, onıń metodikalıq sheberligine, sabaqtı sho`lkemlestire biliw uqıplılıg`ına tikkeley baylanıslı.

Sabaqtıń hár bir basqıshınıń belgili bir dárejede oqıwshılarg`a bilim beriw hám tárbiyalawda o`zine tán xızmeti bar. Sonlıqtan da sabaqtı o`tpesten burın mug`allım tiykarg`ı eki máseleni sheship alıwı tiyis. 1. Oqıwshılar usı material arqalı neler haqqında o`z tu`siniklerin keńeytedi. Ádebiy qaharmanlardıń qanday ádep-ikramlılıq is-háreketleri oqıwshılarg`a ashıp beriledi. 2. Shıg`armanıń ideyalıq mazmunın, qaharman háreketiniń ádep-ikramlılıg`ın qalay etip, qanday jollar menen ashıw kerek. Bul máseleni sheshiw ushın mug`allım ertekti aldın ala bir neshe ret oqıp shıg`adı, oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq haqqındag`ı tu`sinigin bekkemlewde qanday o`zinshe jańalıq qosıw kerekligi anıqlanadı. Dástu`rge aylang`an sabaq qurılısı oqıwshılarg`a ertek qaharman háreketleri arqalı ádep-ikramlılıq tárbiya beriwdi ámelge asırıwda talapqa juwap bererlik dárejede járdem bere almaydı. Sabaqtıń bunday qurılısı oqıwshılar sanasına tema mazmunın jetkizgeni menen, oqıwshılardıń oy-pikirin rawajlandırıwda tásiri az boladı. Al, oqıwshılarg`a ádep-ikramlılıq tárbiya beriw oqıwshılardıń háreketi durıs seziniwin, onı sanalı tu`rde qabıllawın rawajlandıra otırıp, olardıń qaharman is-háreketine o`z oyın, o`z ko`z-qarasın bildiriwin, is-háreketiń ádep-ikramlılıq mazmunın ayıra biliw uqıplılıg`ın qalıplestiriwdi talap etedi. Sonday-aq, sabaqtıń tásirliligi mug`allımniń temanı tallaw u`stinde alıp baratug`ın is usılına da baylanıslı bolatug`ının esapqa alıw kerek.

Oqıwshılarg`a ádep-ikramlılıq tárbiya beriw tek unamlı háreketlerdiń tásiri menen g`ana emes, al ádebiy qaharman unamsız háreketlerin, turpayı qılıqların áshkaralap, onnan jerkeniw sezimin qalıplestiriw arqalı da alıp barıladı.

Erteklerdiń oqıwshılardı o`mirdegi turmıslıq qubılıslar menen tanıstırıwda u`lken bilim beriwshilik áhmiyeti bar. Ol o`mirdegi waqıyalardı oqıwshılardıń ko`z aldına aynıtıp sol turmıstag`ıday dizbeklep ko`rsetip otırmastan, onı ko`rkemlik qurallar arqalı sıpatlaydı. Sonlıqtan da ertektiń ideyasın, ondag`ı oydı oqıwshınıń ańlay biliwin qalıplestiriw oqıwshıda o`z betinshe pikirdi

rawajlandırırw isi menen tıg`ız baylanıslı. Sebebi ádebiy shıg`armanıń hár bir bo`limi shıg`armanıń ideyası hám mazmunın ashıwg`a sáykeslenip qurıladı. Al oqıwshılardıń bullardı tuwrı seziniw, qabıllawı olardı ádep -ikramlıqqa tárbiyalawda áhmiyetli orın tutadı. Sonlıqtanda sabaq barısında ádebiy shıg`armanıń ko`rkemligin ańlatıwshı tárepi oqıwshılardıń shıg`arma mazmuna tereńrek eriwı mu`mkinshiligi menen tıg`ız baylanıslı boladı.

Oqıwshını hár tárepleme rawajlandırırw mug`allimnen oqıwshıg`a erteklerdiń ko`rkemlik o`zgesheligin durıs tanıta biliwdi talap etedi. Ádebiy ko`rkemlik tárepi erteklerdiń til sheberligin ko`rsetetug`ın belgilerden biri. Biraq ta oqıwshını shıg`armadag`ı hár bir qubılıs, waqıya arqalı ádebiy shıg`armanıń ishine tereń endirip, onıń ko`p nársesi tuwrı tu`siniwine alıp keliw ańsat nárese emes. Solay bolsa da, bul áhmiyetli is bárhama tiykarg`ı wazıypalardıń biri esabında mug`allimniń dıqqatında turıwı kerek hám oqıwshılardı kem-kemnen usıg`an u`yretiwi tiyis. Mısalı, «Sumlıg`ı basına jetken tu`lki» ertegin alay3. Tu`lki, shag`al, dońız, g`arg`a, ayıw besewi joldas bolıptı. Jolda olar ash bolıptı. Shag`al tu`lkiden bir ilaj tabıwdı o`tinish etedi. Dáslep ayıwdı jabılıp jep qoyadı. Ekinshi gezekte dońızdı jeydi. Budan keyin tu`lki menen shag`al ekewi g`arg`anı jeydi. Endi ekewi joldas bolıp kete beredi. Tu`lki ash bolg`an jerde jasırıp qoyg`an isheklerdi jeydi. Ne jep atırg`anın sorag`an shag`alg`a o`ziniń ishegin jarıp alıp jep atırg`anlıg`ın aytadı. Shag`al pıshaq penen o`z ishin jarıp o`ledi. So`ytip shag`al tu`lkige jem boladı. Basqa bir shag`aldı aldap, qurıwlı turg`an qaqpanga tu`siredi. O`zi eshki, qoydan aldanadı. Aqırında attı jemekshi bolg`an tu`lkini at tewip o`ltiredi.

Oqıwshılar ertektegi waqıya barısı, ondag`ı qaharmanlardıń qarım-qatnası, ko`z-qarası, so`zi belgili bir maqsetke sáykeslendirilip, olardıń belgili bir xızmet atqarıwına baylanıslı berilgenligin bile bermeydi. Al usılardıń ertek mazmunında qanday da bir belgili orın iyeleytug`ınlıg`ın oqıwshınıń ayıra biliwi onıń o`zinlik oy-pikirin rawajlandırırwda, og`an ádep-ikramlılıq tárbiya beriwde u`lken áhmiyetke iye. Sonlıqtan da mug`allim o`ziniń kiris so`zinde «Ertek qaharmanların usınday etip sáwlelendiriwde, olardıń háreketiniń usınday

sistemada beriliwinde u`lken máni bar» degen waqıtta oqıwshılarda «Ertek nege usılay baslanadı». Ertekte nege tu`lki basshılıq etedi? Haywanlar nege dáslep ayıwdı, onnan keyin dońızdı jeydi? Degen oy payda bolıwı mu`mkin. Bunday sorawlı oy oqıwshılardı o`z sorawınıń sheshiwin izletip, intasin arttıradı. Do`retiwshilik belsendiligin ku`sheytedi. So`ytip mug`allim sabaq barısında sheshiwi talap etetug`ın mashqalanı qáiplestiredi.

Mug`allim oqıwshılarg`a ertek mazmunın awızsha aytıp beredi. Bul, birinshiden, mug`allim menen oqıwshılar arasında janlı baylanıs payda etse, ekinshiden, oqıwshılarda ertek mazmunın tolıq qabıllaw ushın qızıg`ıw hám sın payda etedi. Nátiyjede sabaq barısında oqıwshılarda do`retiwshilik uqıplar payda boladı.

Mug`allim oqıwshılarda ertek mazmunı haqqında tolıq tu`sinik qáiplestirgennen keyin, olarg`a qaharmanlarınıń is-háreketleriniń ádep-ikramlılıq qásiyetin ashıw isin alıp baradı.

Bul oqıwshılar menen soraw-juwap usılı arqalı iske asırıladı.

Mug`allim oqıwshılarg`a ertek mazmunın ayta otırıp, haywanlar ash bolg`anda ne sebepten bes haywannıń ishinen tu`lkini tańlap tek sog`an qaratıp o`z jag`dayın anıqlag`annan keyin, shag`aldıń tu`lkige aytqan so`zin tásirli oqıydı.

-Shag`aldıń tu`lkige aytqan so`zinde ne seziledi? - degen soraw qoyadı. Mug`allimniń o`zi de o`tinish seziletug`ınday etip oqıydı.

-Tikleniw, jalnıw.

-O`kinishti bunday etip qanday adam aytıwı mu`mkin? degen soraw qoyadı.

-Jalatay, jag`ımpaz adam. Uınday usıl menen mug`allim oqıwshılarg`a tu`lktniń hiyleker qásiyetinen paydalanıp, ashlıq jag`daydan qutılıw ushın o`ziniń jeke mápin oylag`an shag`aldıń jalataylıq, háreketin sáwlenendiredi. Jalataylıq, jag`ımpazlıq o`ziniń jeke mápin oylaytug`ın adamg`a g`ana tán jaman qásiyet ekenligine isenim payda etedi.

Mug`allim oqıwshılar menen birgelikte ertek qaharmanların salıstırıp, olardıń ishindegi ku`shlisi ayıw ham dońız ekenligin biledi. Eger olar topılǵ`anda tu`lkiniń olarg`a ku`shli jetpeydi, qayta tu`lkiniń o`zi jem bolıwı mu`mkin. Sonlıqtan da olardan hiyle isletiw arqalı qutuladı. O`ziniń jawızlıq háreketin ámelge asırıwda ashlıqtan ko`zi qarayıp kiyatırǵ`an jırtqısh haywanlardıń jámlesiwinen padalanadı., g`arg`anı da shag`al ekewi bo`lip jeydi.

Mug`allim oqıwshılar menen gu`rrińlesiw arqalı o`ziniń ku`shi jetpeytug`ın adamdı basqalardıń járdemi menen nabıt etiw hiyleker haram, jawız adamnıń háreketi ekenligin ashadı. Oqıwshılarda bunday háreket adamgershilik qásiyktti iyelemegen adamda g`ana boladı degen tu`sinik payda etedi. Adamlar birikken waqıtta o`zlerinen ko`p ku`shli adamdı da jeńe alatug`ınlıg`ın ko`rip, jámiyetshiliktiń qu`dretli ku`shine bekkem isenedi. So`y-tip haramlıq, jawızlıq jekke mápti go`zlewshilik, birewdi birewge qarsı qoyıwdıń unamsız háreket ekenligin sezine otı-rıp, oqıwshılar jámiyetshilikte awızbirshilikli bolıwdı qalıplestiretug`ın nárse ádep-ikramlılıq háreket ekenligin tu`sinedi.

Mug`allim oqıwshılar menen birgelesip ertek qatnasıwshıları háreketleriniń bunnan keyingi rawajlanıw bag`darın anıqlaydı. Ol ushın mınaday sorawlar qoyadı:

-Tu`lki shag`alg`a hu`jim jasag`anda jeńermedi?

-Shag`aldı joq etiw ushın tu`lki ne isledi? Bunday qılıqtı qanday adam isleydi?

-Shag`aldıń g`ápinen qanday minez -qulıqlı adamnıń háreketi ko`rinedi?

Bunday sorawlardıń járdemi menen mug`allim oqıwshılarda tu`lkiniń haramı, jawız ekenligin tag`ı bir ret dálilleydi, shag`aldıń gápi arqalı onıń jeńiltek, turaqsız, shıdamsız, ashko`z, oylanbay háreket etetug`ın adamlardıń kelbetin ko`rsetedi. So`ytip oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq haqqında tu`sinigin tolıqtıradı hám bekkemleydi.

Bárhama o`ziniń o`zlingen maqsetine jetisiw, oylang`an isin ámelge asırıw adamg`a marapatlanıw sezimin ku`sheytetug`ın so`zsiz. Marapatlanıw adamda takkabbırlıq, menmenlikti qalıplestiriwshi tiykarlardıń biri. Takkabbırlıq,

menmenlik adamdı qolaysız unamsız jag`dayg`a alıp keledi. Mug`allim buni oqıwshılarg`a tu`lki háreketiniń aqıbetin ashıq ko`rsetiw arqalı dáliyleydi. Ol ushın mug`allim oqıwshılarg`a avtordıń tu`lkini jek ko`riwshiligin so`z arqalı beredi. «Tu`lki bul shag`aldı da, kiyikti de jep tog`aydıń ishinde mardıyıp kiyatırsa, otlap ju`rgen eshkige duslasadı», tu`lkiniń takkabırlıg`ı onıń basqa haywanlarg`a aytqan gápi arqalı «Áy eshki jora, men seni házir jeymen», «Al, qoy jora, men seni jeymen», «Al, at jora, men seni jemesem bolmaydı», t.b. ashıladı.

Oqıwshılardıń bergen sorawlarda qaytarg`an juwapları temanıń mazmunına tereń eniwge umtılıwshılıg`ın ko`rsetedi. Sonlıqtanda oqıwshınıń o`zinshe oyın, pikirin rawajlandırıw ushın o`tilgen tema mazmunına baylanıslı qosımsha sorawlar qoyıladı: Shag`al ne sebepten ashlıqtan qutılıw jolın tabıwdı barhama tu`lkiden soraydı? Ne sebepten tu`lki joldasların jewdi ayıwdan basladı? Tu`lki shag`alardan qalay etip qutıladı? Tu`lki háreketlerinde qanday qásiyet ko`rinedi? Shag`aldıń nabıt bolıw sebebi need? Ne sebepten tu`lki eshki menen bolg`an qatna-sında o`ziniń go`zlegen maqsetine jete almadı hám t. b. usınday mazmundag`ı sorawlar beriledi. Biraq ta sorawlarg`a oqıwshılardıń qaytarg`an juwapları birdey bolmaydı. Bunıń sebebi oqıwshılardıń rawajlanıwı, oylaw usılı, tu`sinik dárejesi, o`zinshe ko`z-qarası hár tu`rli boladı. Solay bolsa da oqıwshılardıń qaytarg`an juwapları olardıń qaharman háreketi haqqında pikirin, oáın aytıwg`a umtılıwın, olardıń ádep-ikramlılıq haqqında tu`siniginiń rawajlana baslag`anın ko`rsetedi.

Oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq, jaqtan rawajlanıwı, qaharmanlardıń ádep-ikramlılıq háreketin tuwrı tanıp tu`si-niwi olardıń biliwge umtılıwshılıq háreketiniń jedellesiwi do`retiwshilik oylawına jag`day jaratıp, sabaq barısında oqıwshılardıń o`zliginshe izleniw, o`zliginshe izertlep oqıwına tásir jasawshı jag`daylardıń qalıplesiwine mu`mkinshilik beredi. Sonlıqtanda mug`allim oqıwshılarg`a erteklepdiń járdemi menen ádep - ikramlılıq tárbiya beriwde sorawlardıń ku`ta áhmiyetli orın adlatug`ınlıg`ın este tutıp, is alıp barıwı kerek. Sonda g`ana sorawlar oqıwshılarg`a ádep-ikramlılıq tárbiya beriw maqsetin

ámelge asıratug`ın tiykarg`ı qurallardıń birine aylanadı. Mug`allimniń ertekti tu`sindiriwde hár tu`rli usıladı qollanıw avtorıń ertek qatnasıwshıların awızsha su`wretlew, olardı o`z-ara salıstırıw, tásirli oqıw oqıwshılardıń do`retiwshilik belsendishiligin ku`sheytedi, olardıń tu`sinigin keńeytedi, ádep-ikramlıqtıń adam o`mirin go`zzallandıırıwshı qásiyetine isenimin bekkemleydi.

Mug`allimniń erteklerdi tu`sindiriwi sabaq o`tiwi barı-sında hám klasstan tıs jumıslarda qollanılg`an usılları oqıwshılardag`ı ádep-ikramlılıg`ınıń qáliplesiwinde jaqınnan járdem beriwi tiyis. Sonlıqtanda mug`allim hár bir sabaqqa hám klasstan tıs jumıslarg`a puxta tayarlanıp, sabaq barısında oqıwshılar menen islesiwde qáliplesken bag`darlama boyınsha oqıwshılardıń bilim dárejesin, ko`nlikpe, uqıplılıqların, psixologiyalıq o`zgesheliklerin, jas ayırmashılıqların esapqa alıp, is-ilájlardı u`lken pedagogikalıq sheberlik penen alıp barıwı kerek.

J U W M A Q L A W

Qaraqalpaq xalıq dástanların u`yreniw bu`gingi ku`nniń aktual` máselesinen sanaladı. Xalıq dástanların u`yreniw pedagogika ilimi aldında turg`an u`lken wazıypa. Sebebi, onda milliy qádiriyatlarımız jámlengen. Olardı jas áwladqa sińdiriw xalıq tálimi aldında turg`an wazıypalardan sanaladı. Házirgi waqıtta xalıq bilimlendiriw tarawında tu`pkilikli reformalar ámelge asırılıp atır. Sonlıqtan tálim-tárbiya protsessin házirgi zaman talaplarına say alıp barıw hár bir mug`allimniń tiykarg`ı wazıypalarınan sanaladı. Ásirese jaslardıń ádep-ikramlılıq tárbiyası hám milliy g`árezsizlikke tárbiyalaw máseleleri ko`pshilik pedagoglarımızdı oylandıratug`ın wazıypa bolıp esaplanadı. O`ytkeni házirgi waqıtta tárbiyalaw protsessiniń demokratiyalastırılıwı hám sananıń rawajlanıwı menen pedagogikadag`ı tarbiya usulları jańarıp baradı. Sol sebepli bizlerden tárbiya usılınıń jańasha tu`rлерinen paydalanıwdı dáwir ko`rsetpekte.

Pitkeriw qánigelik jumısıfımızda milliy hám ulıwma insanıy qádiriyátlardı xalıq pedagogikasında qanday etip sáwlelengenin hám olardan qalay paydalanıw kerek jo`nindegı máselelrđi qarap shıqtıq.

Pitkeriw qángelik jumısın alıp barıwda kerekli ádebiyatlardan paydalanıldı. Alıp barılğ`an izleniwler nátiyjesinde to`mendegishe juwmaqlarg`a kelindi:

-xalıq pedagogikasındag`ı dástanlardıń pedagogikalıq imkániyatlardan paydalanıw tálim-tárbiya protsessinde u`lken járdem etedi.

- Ruwxıy ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw tuwralı xalqımızdıń jaslardı tárbiyalaw haqqındag`ı pikirлерinen sabaq waqtında paydalıw maqsetke muwapıq keledi.

- Pitkeriw qánigelik jumısı nátiyjelerindegi berilgen pikir usınıslardan paydalanıw o`ziniń unamlı nátiyjesin beredi.

Juwmaqlap aytqanda, oqıwshılardı ruwxıy ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawg`a erisiwde qaraqalpaq xalıq dástanarınıń áhmiyeti og`ada ullı.

Paydalanilg`an ádebiyatlar:

1. «Barkamol avlod -O`zbekiston taraqqiyotining poydevori». Toshkent 1997 yil.
2. «Pedagogika». Munavvarov A.Q. T. 1996 yil
3. «Soadatnoma» Usmonov R. Toshkent 1996 yil.
4. «Yangi O`zbekistonning 7 zafarli yili». T.»Sharq» 1999 y.
5. Kadrlar tayyorlash bo`yicha milliy dastur. (Maxsus kurs) Toshkent 1997 yil.
6. Tarbiyaviy ish metodikasi» L.I.Rubinskiy «O`qituvchi» nashr. 1991 yil.
- 7."Vatan tuyg`usi" Toshkent "O`zbekiston" 1996 yil.
8. K.Zaripov "O`qituvchilar malakasini oshirishda maktab rahbarlarining roli". Toshkent "O`qituvchi" 1993 yil.
- 9.«Pedagogika kursi» I.Tursunov, U.Nishonaliev «O`qituvchi» Toshkent,1997yil.
10. A.Avloniy «Turkiy Guliston yohud ahloq» «O`qituvchi» T.1992.
- 11.Ulfat Maxkamov «Ahloq – odob saboqlari» «Fan» 1994 y.
- 12.«Dil ajoyibotlarining sharxi». «Kamolot» Muhammad Abu Hamid G`azzoliy T.1990 yil 199 bet.
- 13.«Ajdodlar o`giti».T. «Cho`lpon» 1991 yil 118-bet.
- 14.«Nutq o`stirish mashg`ulotlari» A.G`ulomov, B.Qobilova,T. «O`qituvchi» 1995 yil.
15. Og`aev S. «Yangi pedagogik texnologiya haetiy ehtiej»- Xalq ta`limi», 2001 y., 3-son, 69-71 bet.
- 16.Педагогическая технология: Программа учебного курса (под.ред.Сластенина)»-М., 1996
- 17.Saidahmedov N.S. Maqolalar – T.,Ma`rifat gazetasi.
- 18.Selevko G.K. «Sovremennye obrazovatel`nye texnologii» -M., pedagogika, 1990 g.
- 19.Tursunov I. «Yangi pedagogik texnologiya va uning istiqboli»-«Xalq so`zi», 1990 y., 25 sentyabr`.

20. Fridman L.M. «naglyadnost` i modelirovanie v obuchenii» –M., 1984 g.
21. Farberman B.L. «Ilgor pedagogik texnologiyalar»-Toshkent, «FAN». 2000y.
22. Xasanova G. «Boshlang`ich sinflarda darslarni pedagogik texnologiya asosida tashkil etish» – «Pedagogik ta`lim», 2001 y., 3-son.
23. Kurbonov R. «Ta`limdan ta`limning farqi bor»- «Ishonch», 2001 y., 30-may.
24. Pedagogika. Oqiw qollanbası. Q. Qosnazarov, A. Pazylov, A. Tilegenov N., Bilim, 2009.
25. «İlmiy tadqiqot ishlarini tashkil etishni takomillashtirish» tog`risidagi 2002 yil 20 fevral`dagi Prezident Farmoni.
- 26.1. Tajimuratova .Qaraqalpaq xalıq peldagogikası. N.1989 j.
27. N. Maxmudov Ona tili - bu millatning ruxidir. Márifat gazetasi 2003 yil.30 aprel`
28. O. Musurmonova .Mánaviy qadriyatlar va eshlar tarbiyasi. Toshkent, «oqituvchi» 1996 yil.
29. İlimiy toplam .N., 2002 j.
30. Milliy istiqlol g`oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. T., 2001 y.
31. S. Nishonova. Mánaviyat darslari. Toshkent, 1996 yil.
32. A. Tajimuratov Qaraqalpaq xalıq pedagogikası. N., 1996 j.
33. Qaraqalpaq xalıq folklorı. XX tomlıq. N., 1989 j.
34. İlimiy toplam. N., 2002 j.
35. İlim hám jámiyet. 2004j. 2-3 sanları.

Интернет-ресурс:

<http://podrobno.uz/cat/obchestvo/vysshee-obrazovanie-v-uzbekistane-perspektivy-i-plany-razvitiya/>

<http://ru.sputniknews-uz.com/society/20170927/6396646/uzbekistan-uchitel-podgotovka.html>

<http://podrobno.uz/cat/obchestvo/mirziyeev-otmenil-testovye-ispytaniya-v-ryad-vuzov-/>

<http://podrobno.uz/cat/obchestvo/pyat-krupneyshikh-vuzov-rossii-otkroyut-svoi-predstavitelstva-v-uzbekistane-/>

«Tastıyıqlayman»

Kafedra baslıg`ı: p.i.k.dots:

_____M.Pazilova

«__»_____2018j.

PİTKERİW QÁNİGELİK JUMISI BOYINShA TAPSIRMA

1.Kafedra:_____

2.PQJ teması:_____

_____

3. Orınlawshı:_____

4. İlimiy basshı:_____

NMPİ nıń _____jıl_____sanlı buyrıg`ı menen tasıtıyıqlang`an.

5. Juwmaqlang`an jumıstı tapsırıw mu`ddeti:_____

6.Pikeriw qánigelik jumıstı orınlaw ushın talabag`a berilgen tapsırmalar

rejesi

№	Berilgen tapsırmanıń mazmunı	Orınlaw mu`ddeti	Jumıstıń orınlanıwı tuwralı ilimiy basshınıń juwmaqlawshı pikiri

7.Sızılmalar mug`darı_____

8.Tapsırma berilgen waqtı:_____

9.Pitkeriw qánigelik jumısın qorg`ag`an ku`n_____

10.Mámleketlik attestatsiya komissiyası tárepinen qoyılğ`an baha_____

Talaba qolı_____

İlimiy basshı qolı_____

Ájiniyaz atındag`ı No`kis mámleketlik pedagogikalıq institutı, «pedagogika hám psixologiya» tálim bag`darı 4 «d» kurs studentı Bisekova Sarbinazdın «**Ulıwmainsanıy hám milliy hám tarixiy qadriyatlar arqalı jaslardı ruwxıy ádep-ikramlıqqa tárbiyalaw máseleleri**» degen temada jazg`an bakalavr pitkeriw qánigelik j u m ı s ına ilimiy basshınıń juwmaqlang`an

P I K I R I

Házirgi waqıtta xalıq bilimlendiriw tarawında oqıwshılardı hár tárepleme rawajlang`an, salamat insan etip tárbiyalaw máselesi áhmiyetli bolıp tabıladı. Mámleketimizde tálim-tárbiya protsessine ayırıqsha itibar qaratıldı. Sabaq protsessinde xalqımızdın milliy u`rp-ádet, qadriyatlarınan paydalanıwg`a keń mu`mkinshilikler jaratıldı.

Talaba pitkeriw qánigelik jumısı tapsırması boyınsha jumıstı orınlag`an. Jumıstın rejesi maqsetke muwapıq du`zilgen. Qánigelik jumısı tiykarınan jumıstın ulıwma sıpatlaması, kirisiw, eki bab, juwmaqlaw, paydalanılğ`an ádebiyatlar diziminen ibarat.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde oqıwshılar barlıq pánler boyınsha tıyanaqlı bilim aladı hám sol boyınsha konlikpelerge iye boladı. Balalardı turmısqa tayarlawda ádep-ikramlılıq tárbiyasınıń áhmiyeti og`ada ullı. Oqıwshılarg`a ádep-ikramlılıq, ruwxıylıq haqqında belgili bir tu`sinikler beriw ushın xalıqlıq tárbiya usıllarınan paydalang`an maqul keledi. Xalqımız ázelden balalardıń ádep-ikramlılıg`ına u`lken itibar bergen. Bul máseleler qaraqalpaq xalıq pedagogikasında da o`z ornın tapqan. Bul boyınsha xalıq awızeki doretpelerinde ko`plegen shıg`arımalaradı ko`riwimizge boladı. Úzliksiz tálim protsessinde qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń u`lgilerien paydalanıw o`ziniń unamlı nátiyjesin beredi.

Házirgi qurıp atırg`an jámiyetimiz erkin demokratiyalıq jámiyet bolıp esaplanadı. Onda hár bir adam o`z ornına iye bolıwı kerek. bunıń ushın ol dáslep bilm hám tárbiya alıp beligili bir kásip iyesi bolıwı kerek. Bazar ekonomikası dáwirinde hár bir adam o`ziniń imkaniyatları boyınsha háreket etedi.

Jaslarımızdı tek baylıq arttırıwg`a emes al olarda ádep-ikramlılıqtı, ruwxıy du`nyanı bayıtıw máselesi aktual` bolıp tabıladı.

Balardı ázelden ádeplilikke u`yretiw ápiwayı nárselerden baslanıwı kerek. Xalqımız bala tárbiyasında miynet tárbiyasına u`yretiwdiń usılların miyras etip etip qaldırg`an. Ol boyınsha xalqımızda naqıl-maqallar do`regen. Bulardıń mag`anasın balalrag`a tu`sindirchek, tálim tárbiya islerinde joqarı nátiyjelerge erisemiz. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasında miynet arqalı balalarda ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawg`a ayırıqsha itibar berip kelgen. Ádep-ikramlılıq máselesi biziń Orta Aziya xalıqlarında ju`dá u`lken itibar berilgen. Sebebi, jası u`lkenlerdi sıylaw, olardı hu`rmet etiw barqulla jas áwladqa tárbiya protsessinde sanasına sińdirilip kelinggen.

Qaraqalpaq xalıq pedagogikası boyınsha respublikamızda pedagog alımlarımızdan J.Urıńbaev, U.Alewov, A.Alımov, A.Fazılov, 1.Tájimuratovlar shug`ıllandı. İлимпazlardıń miynetlerinde xalıq pedagogkasınıń tálim tárbiya protsessindegi áhmiyeti ayıp o`tildi.

Baslawısh klasslarda «Ádepnama» sabaqlıg`ın oqıtıw máselesi boyınsha akademik J.Bazarbaev, J.Qayırbaevlar shug`ıllandı. Olar baslawısh klasslarda balalarg`a ádep-ikramlılıqtı u`yretiw máselelerine anıqlıq kirgizip, ol boyınsha sabaqlıqlar islep shıqtı hám olar mekteplerdje u`yrenilmekte.

Qaraqalpaq xalıq awızeki do`retpesindegi pedagogikalıq imkániyatlardı izertlew házirgi ku`nniń aktual` máselelrinen bolıp tabıladı. Awızeki do`retpelerdi pedagogikalıq jaqtan u`yreniw olar boyınsha tiyisli metodikalıq qollanbalar jaratıw pedagog-alımlarımız aldında turg`an u`lken jumıslardan biri bolıp sanaladı.

Biz joqarıdag`ı ayılğ`an pikirlerdi esapqa ala otırıp, pitkeriw qánigelik jumısın xalıq pedagogikasındag`ı ádep-ikramlılıq tárbiyasına baylanıslı usıllardı u`yreniwdi, olardı bala tárbiyasında qollanıwdı izertlewdi o`z aldımızg`a maqset etip qoydıq.

İzertlewdiń maqseti- ulıwma insanıy hám milliy qádiriyatları arqalı oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw hám izertlew nátiyjesi boyınsha

mug`allimlarga hám tárbiyashılarg`a metodikalıq jaqtan usınıslar beriw bolıpm tabıladı.

İzertlew jumısınıń ob`ekti- oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw protsessi.

İzertlewdiń predmeti- qaraqalpaq xalıq milliy qádiriyatları hám ulıwma insanıy qádiriyatları arqalı tárbiyalaw mazmunı.

İzertlew metodları. Pedagogikalıq, psixologiyalıq, metodikalıq ádebiyatlardı u`yreniw hám analiz etiw, teoriyalıq analiz, bilimlengdiriw protsessin baqlaw, sorawnama, anketa, test, pedagogikalıq tájiriye sınav h.t.b.

İzertlewdiń ilimiy jańalıg`ı. Jaslardı milliy qádiriyatlarg`a tárbiyalawda qaraqalpaq xalıq pedagogikasındag`ı usıllar jańasha talap dárejesinde izertlenip ol boyınsha tárbiyashı-mug`allimlermizge tiyisli usınıslar berildi. Milliy qádiriyatlar arqalı baslawısh klass oqıwshılarında joqarı ruwxıylıqtı qáliplestiriw boyınsha jańasha bag`darda qaraqalpaq xalıq pedagogikasındag`ı usıllar jetilistirildi.

Juwmaqlap aytqanda, pitkeriwshi kurs studenti Bisekova Sarbinazdıń **«Ulıwmainsanıy hám milliy hám tarixiy qadiriyaatlar arqalı jaslardı ruwxıy ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw máseleleri»** degen pitkeriw qánigelik jumısı qoyılğ`an talaplarg`a tolıq juwap beredi hám onı qorg`awg`a usınıs etemen.

İlimiy basshı:

M.Allayarov

Ájiniyaz atındag`ı No`kis mámleketlik pedagogikalıq institutu pedagogika hám psixologiya tálım bag`darınıń 4 «d» kurs studentı Bisekova Sarbinazdıń «Ulıwmainısanıy hám milliy hám tarixiy qadiriyaqlar arqalı jaslardı ruwxıy ádep-ıkramlıqqa tárbiyalaw máseleleri» degen temada jazg`an bakalavr pitkeriw qánigelik jumısına

RÁSMİY OPPONENT RETsENZIYASI

Qánigelik jumısınıń mazmunı menen tanısıp shıqtım. Ol qoyılğ`an talaplar dárejesinde orınlang`an. Qánigelik jumısınıń teması házirgi talapqa say tańlang`an. Tema házirgi ku`nde aktual` máselelerden sanaladı. Balalardı ázelden ádeplilikke u`yretiw ápiwayı nárselerden baslanıwı kerek. Xalqımız bala tárbiyasında miynet tárbiyasına u`yretiwdiń usılların miyras etip etip qaldırğ`an. Ol boyınsha xalqımızda naqıl-maqallar do`regen. Bulardıń mag`anasın balalrag`a tu`sindirchek, tálım tárbiya islerinde joqarı nátiyjelerge erisemiz. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasında miynet arqalı balalarda ádep-ıkramlılıqqa tárbiyalawg`a ayırıqsha itibar berip kelgen. Ádep-ıkramlılıq máselelisi biziń Orta Aziya xalıqlarında ju`dá u`lken itibar berilgen. Sebebi, jası u`lkenlerdi sıylaw, olardı hu`rmet etiw barqulla jas áwladqa tárbiya protsessinde sanasına sińdirilip kelingeni.

Házirgi qurıp atırğ`an jámiyetimiz erkin demokratiyalıq jámiyet bolıp esaplanadı. Onda hár bir adam o`z ornına iye bolıwı kerek. buniń ushın ol dáslep bilm hám tárbiya alıp beligili bir kásip iyesi bolıwı kerek. Bazar ekonomikası dáwirinde hár bir adam o`ziniń imkanıyatları boyınsha háreket etedi. Jaslarımızdı tek baylıq arttırıwg`a emes al olarda ádep-ıkramlılıqtı, ruwxıy du`nyanı bayıtıw máselelisi aktual` bolıp tabıladı.

Qaraqalpaq xalıq awızeki do`retpesindegi pedagogikalıq imkáníyatlardı izertlew házirgi ku`nniń aktual` máselelrinen bolıp tabıladı. Awızeki do`retpelerdi pedagogikalıq jaqtan u`yreniw olar boyınsha tiyisli metodikalıq

qollanbalar jaratıw pedagog-alımlarımız aldında turg`an u`lken jumislardan biri bolıp sanaladı.

Qaraqalpaq xalıq milliy qádiriyatları arqalı oqıwshılarda joqarı ruwxıylıqtı qálıplestiriw hám izertlew nátiyjesi boyınsha mug`allimlerge hám tárbiyashılarg`a metodikalıq jaqtan usınıslar beriw – jumıstıń maqseti bolıp tabıladı. Pitkeriw qánigelik jumısında tiykarınan ulıwmainsanıy hám milliy qádiriyatlardıń tálim-tárbiyadag`ı ornı, onıń áhmiyeti, mazmunı, oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawdag`ı roli haqqında pikirler hám usınıslar berilgen.

Pitkeriw qánigelik jumısı tiykarınan jumıstıń ulıwma sıpatlaması, kirisiw, eki bab, juwmaqlaw, paydalanılğ`an ádebiyatlar diziminen ibarat.

Juwmaqlap aytqanda, pitkeriwshi kurs studentı Bisekova Sarbinazdıń **«Ulıwmainsanıy hám milliy hám tarixiy qadiriyaqlar arqalı jaslarđı ruwxıy ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw máseleleri»** degen pitkeriw qánigelik jumısı qoyılğ`an talaplarg`a tolıq juwap beredi hám onı qorg`awg`a usınıwg`a boladı dep esaplayman.

T.N.Qarı-Niyaziy atındag`ı O`zPİİ

Qaraqalpaqstan filiali pedagogika

ilimleriniń kandlıdatı, u`lk. ilim. xız:

A.T.Tilegenov

No`kis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Fakul`tet:	Pedagogika
Kafedra:	Pedagogika
Talaba:	<u>Bisekova S.</u>
İlimiy basshı:	<u>M.Allayarov</u>
Oqıw jılı:	<u>2017-2018j</u>

Pitkeriw qánigelik jumısınıń teması: «**Ulıwmainsanıy hám milliy hám tarixiy qadiriyaqlar arqalı jaslar dı ruwxıy ádep-ıkramlıqqa tárbiyalaw máseleleri**»

AVTOR ANNOTATSIYASI

Temanıń aktuallıgı. Házirgi waqıtta xalıq bilimlendiriw tarawında oqıwshılardı hár tárepleme rawajlang`an, salamat insan etip tarbiyalaw máselesi áhmiyetli bolıp tabıladı. Mámleketimizde tálim-tárbiya protsessine ayırıqsha itibar qaratıldı. Sabaq protsessinde xalqımızdın milliy u`rp-ádet, qadriyatlarınan paydalanıwg`a keń mu`mkinshilikler jaratıldı.

Respublikamızda xalıq bilimlendiriw tarawında tu`pkilikli o`zgerisler ámelge asırıldı. Hu`kimetimiz tárepinen qabıl etilgen Kadrlar tayarlaw milliy bag`darlamasınıń tolıq iske asırılıwında pedagoglardın roli ayırıqsha. Sebebi, keleshek áwladtı turmısqa tayarlaw hám tayarlaw wazıypası ju`kletilgen. Sonday eken hár bir xalıq bilimlendiriw xızmetkeri jetiliskeń áwladtı tárbiyalawda o`z u`lesin qosıwı kerek. «2004-2009 jıllarda mektep bililendiriwın rawajlandırıwdın mámleketlik ulıwmammilliy bag`darlaması» tálim-tárbiya tarawınıń bazasın jaqsılaw ushın u`lken u`lesler qospaqta. Mek`teplerimiz jańa zaman talaplarına say qurılmaqta. Bunda keleshek jas áwladlarımız tálim-tárbiya almaqta. Oqıwshılarda házirgi zamanımızg`a say ádep-ıkramlılıq mu`násebetlerdi qalıplestiriw zárur.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde oqıwshılar barlıq pánler boyınsha tıyanaqlı bilim aladı hám sol boyınsha konlikpelerge iye boladı. Balalardı

turmısqá tayarlawda ádep-ikramlılıq tárbiyasınıń áhmiyeti og`ada ullı. Oqıwshılarg`a ádep-ikramlılıq, ruwxıylıq haqqında belgili bir tu`sinikler beriw ushın xalıqlıq tárbiya usıllarınan paydalang`an maqul keledi. Xalqımız ázelden balalardıń ádep-ikramlılıg`ına u`lken itibar bergen. Bul máseleler qaraqalpaq xalıq pedagogikasında da o`z ornın tapqan. Bul boyınsha xalıq awızeki doretpelerinde ko`plegen shıg`arımalaradı ko`riwimizge boladı. :zliksiz tálim protsessinde qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń u`lgilerien paydalanıw o`ziniń unamlı nátiyjesin beredi.

Házirgi qurıp atırg`an jámiyetimiz erkin demokratiyalıq jámiyet bolıp esaplanadı. Onda hár bir adam o`z ornına iye bolıwı kerek. bunıń ushın ol dáslep bilm hám tárbiya alıp belgili bir kásip iyesi bolıwı kerek. Bazar ekonomikası dáwirinde hár bir adam o`ziniń imkaniyatları boyınsha háreket etedi. Jaslarımızdı tek baylıq arttırwg`a emes al olarda ádep-ikramlılıqtı, ruwxıy du`nyanı bayıtıw máselesi aktual` bolıp tabıladı.

Balalardı ázelden ádeplilikke u`yretiw ápiwayı nárselerden baslanıwı kerek. Xalqımız bala tárbiyasında miynet tárbiyasına u`yretiwdiń usılların miyras etip etip qaldırg`an. Ol boyınsha xalqımızda naqıl-maqallar do`regen. Bulardıń mag`anasın balalrag`a tu`sindirchek, tálim tárbiya islerinde joqarı nátiyjelerge erisemiz. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasında miynet arqalı balalarda ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawg`a ayırıqsha itibar berip kelgen. Ádep-ikramlılıq máselesi biziń Orta Aziya xalıqlarında ju`dá u`lken itibar berilgen. Sebebi, jası u`lkenlerdi sıylaw, olardı hu`rmet etiw barqulla jas áwladqa tárbiya protsessinde sanasına sińdirilip kelinggen.

Qaraqalpaq xalıq pedagogikası boyınsha respublikamızda pedagog alımlarımızdan J.Urıńbaev, U.Alewov, A.Alımov, A.Fazılov, 1.Tájimuratovlar shug`ıllandı. İлимпazlardlıń miynetlerinde xalıq pedagogkasınıń tálim tárbiya protsessindegi áhmiyeti ayıp o`tildi.

Baslawısh klasslarda «Ádepnama» sabaqlıg`ın oqıtıw máselesi boyınsha akademik J.Bazarbaev, J.Qayırbaevlar shug`ıllandı. Olar baslawısh klasslarda

balalarg`a ádep-ikramlılıqtı u`yretiw máselelerine anıqlıq kirgizip, ol boyınsha sabaqlıqlar islep shıqtı hám olar mekteplerdje u`yrenilmekte.

Qaraqalpaq xalıq awızeki do`retpesindegi pedagogikalıq imkánıyatlardı izertlew házirgi ku`nniń aktual` máselelrinen bolıp tabıladı. Awızeki do`retpelerdi pedagogikalıq jaqtan u`yreniw olar boyınsha tiyisli metodikalıq qollanbalar jaratıw pedagog-alımlarımız aldında turg`an u`lken jumıslardan biri bolıp sanaladı.

Biz joqarıdag`ı ayılğ`an pikirlerdi esapqa ala otırıp, pitkeriw qánigelik jumısın xalıq pedagogikasındag`ı ádep-ikramlılıq tárbiyasına baylanıslı usıllardı u`yreniwdi, olardı bala tárbiyasında qollanıwdı izertlewdi o`z aldımızg`a maqset etip qoydıq.

İzertlewdiń maqseti- ulıwma insanıy hám milliy qádiriyatları arqalı oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw hám izertlew nátiyjesi boyınsha mug`allimlerge hám tárbiyashılarg`a metodikalıq jaqtan usınıslar beriw bolıpm tabıladı.

İzertlew jumısınıń ob`ekti- oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw protsessi.

İzertlewdiń predmeti- qaraqalpaq xalıq milliy qádiriyatları hám ulıwma insanıy qádiriyatları arqalı tárbiyalaw mazmunı.

İzertlewdiń metodologiyalıq tiykarları. O`zbekstan hám Qaraqalpaqstan respublikası «Bilimlendiriw haqqındag`ı» Nızamı, Kadrlar tayarlawdıń milliy bag`darlaması, Milliy g`árezsizlik ideyası , tiykarğ`ı tu`sinikler hám printsipler, «2004-2009 jıllarda mektep bilimlendiriwın rawajdlandırıwdıń ulıwma milliy mámleketlik bag`darlaması, Prezidentimizdiń tálim-tárbiyag`a baylanıslı pármanları, «Yuksak mánaviyat-engilmas kuch» shıg`arması, Ministrler Kabinetiniń qararları, sonıń menen birge tanıqlı alım-pedagoglardıń hám Shıg`ıs danıshpanlarınıń bala tárbiyası hám ádep-ikramlılıq haqqındag`ı pikirleri, ideyaları tiykar bolıp xızmet etedi.

İzertlew metodları. Pedagogikalıq, psixologiyalıq, metodikalıq ádebiyatlardı u`yreniw hám analiz etiw, teoriyalıq analiz, bilimlengdiriw protsessin baqlaw, sorawnama, anketa, test, pedagogikalıq tájiriye sınav h.t.b.

**İzertlewdiń ilimiy jańalıg`ı.** Oqıwshılardı milliy qádiriyatlarg`a tárbialawda qaraqalpaq xalıq pedagogikasındag`ı usıllar jańasha talap dárejesinde izertlenip ol boyınsha tárbiyashı-mug`allimlermizge tiyisli usınıslar berildi. Milliy qádiriyatlar arqalı baslawısh klass oqıwshılarında joqarı ruwxıylıqtı qalıplestiriw boyınsha jańasha bag`darda qaraqalpaq xalıq pedagogikasındag`ı usıllar jetilistirildi.

İzertlewdiń teoriyalıq áhmiyeti -qaraqalpaq xalıq pedagogikasındag`ı milliy qádiriyatlar arqalı oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbialaw máseleleri teoriyalıq jaqtan dálillenip , o`ziniq tastıyig`ın taptı. Ondag`ı bildirilgen pikirler teoriyalıq jaqtan izertlenip, jaslar tárbiyasında o`ziniń unamlı tásirin tiygizetug`ınlıgı anıqlandı.

İzerlewdiń ámeliy áhmiyeti- Pitkeriw qánigelik jumısınında sáwlelendirilgen teoriyalıq hám ámeliy pikirlerdi ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, orta arnawlı bilmilendiriw tarawlarında qollanıw mu`mkin.

İzerlediń isenimliliği hám negizlengenligi- izerlew dáwirinde paydalanılğ`an usılardıń qolaylılıg`ı, isenimliliği , pedagogikalıq tájiriye sınav jumıslarınıń nátiyjeliligi menen negizlenedi.

**Pitkeriw qánigelik jumısın du`zilisi.** Jumıs tiykarınan jumıstıń ulıwma sıpatlaması, kirisiw, eki bab, juwmaqlaw, paydalanılğ`an ádebiyatlar diziminen ibarat.

İlimiy basshı:

Allayarov M.J.

Talaba:

Bisekova S.

№_____ bayanlaması menen
tastıyıqlang`an.

Ájiniyaz atındag`ı No`kis mámleketlik pedagogikalıq institutı Pedagogika fakul'teti, pedagogika hám psixologiya tálim bag`darı pitkeriwshisi Bisekova Sarbinaz Tolebaevnaniñ «**Ulıwmainanıy hám milliy hám tarixiy qadiriýatlar arqalı jaslardı ruwxıy ádep-ikramlıqqa tárbiyalaw máseleleri**» atlı temada jazg`an pitkeriw qánigelik jumısına Mámleketlik attestatsiya komissiyasınıñ

QARARI

Ájiniyaz atındag`ı No`kis mámleketlik pedagogikalıq institutı MAK O`zbekstan Respublikası joqarı hám orta arnawlı bilimlendriw ministrliǵı PQJnıñ orınlanıwı haqqındag`ı 31.12.1998-jıl №362-sanlı buyrıǵı menen tastıyıqlang`an Nızamǵa tiykarlanıp to`mendegilerdi anıqladı:

1. PQJ tıñ ko`lemi hám talap boyınsha rásmiylestirilgenligi (norma tabiiyiy bag`darlar-50 betten, jámiyetlik bag`darlar-70-betten kem bolmaslıǵı kerek)

talapg`a juwap beredi-10 ball

talapqa jırm-jartı juwap beredi-7 ball

talaptan shetke shıǵ`ıw jag`dayı bar-4 ball

2. Temanı mámleket hám institut grant bag`darları tiykarında yaki aktual mashqalalar boyınsha tanlang`anlıǵı:

mámleketlik bag`darına kirgen-8 ball

grant joybarı boyınsha-7 ball

NMPİ bag`darı boyınsha-6 ball

aktual mashqalalar boyınsha-5 ball

3. Tema aktuallıǵınıñ tiykarlang`anlıǵı:

jeterli dárejede tiykarlang`an-5 ball

jeterli dárejede tiykarlanbag`an-3 ball;

anıq emes - 2 –ball.

4. Maqset hám wazıypalardıń anıq ko`rsetilgenligi:

anıq-7 ball;

tolıq anıq emes-5 ball;

anıq emes-3 ball.

5. PQJ orınlawda ilimiy-izertlew metodlarınan paydalang`anlıq dárejesi:

tolıq -7 ball

jarım-jartı-5-ball;

jeterli emes-3 ball.

6. Alıng`an nátiyjelerdiń jańalıg`ı hám isnimlilik dárejesi:

Nátiyje jańa-8 ball;

İlgeri alıng`an-6 ball;

Tolıq isenimli emes-3 ball.

7. PQJtıń juwmaqlaw bo`liminde :

o`n diris ámeliyatına usınıslar bar-6 ball;

sotsial tarawda qollawg`a( bilimlendiriw, do`gerek átiraptı qorg`aw, ruwxıy ag`artıwshılıq) usınıs etilgen-5 ball;

usınıs joq -0 ball.

8. Pitkerishiniń tema boyınsha alıng`an nátiyjelerin kritikalıq bahalang`anlıg`ı dárejesi:

anıq-8-ball;

tolıq anıq emes-6-ball;

kritikalıq bahalanbag`an-4 ball.

9. Jumıstıń ilimiylik xarakteri:

ilimiy izertlewer tiykarında -8 ball;

aralas formasında-5-ball;

referativ xarakterinde-3 ball.

10. Ádebiyatlardan paydalang`anlıq dárejesi:

ilimiy-ámeliy jurnallar, monografiya, jetekshi alımlar miynetlerinen tolıq paydalang`an-8-ball;

ilimiy ádebiyatlar kem paydalanılğ`an-6 ball;

tek g`ana sabaqlıq, lektsiya tekstleri, oqıw qollanba hám mag`lıwmatnamalardan paydalang`an-4-ball.

11.Pitkeriwshiniń bayanatına baha:

ayırıqsha-10 ball;

jaqsı-7 ball;

qanaatlandırırılı-6-ball.

12.Berilgen sorawlarg`a juwapları:

tolıq-8-ball;

orta-6 ball:

qanaatlandırırılı-4-ball.

13.PQJtıń sırtqı pikir beriwshi tárepinen bahalanıwı:

ayırıqsha-7 ball;

jaqsı-6-ball;

qanaatlandırırılı-5 ball.

14.PQJ g`a qoyılǵ`an ulıwma ball _____ bahası _____

MAK baslıǵ`ı _____

Ag`zaları _____

_____

_____

Sáne « ____ » _____ 2018